KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XIV-ik évf. November, December. 1879. 6-ik füzet.

ALÉSIUS DÉNES VAGY DÁVID FERENCZ VOLT-E AZ ELSŐ ERDÉLYI REFORMÁTUS PÜSPÖK?

A „Keresztény Magvető" 1863-dik évi kötete 238. l. II. János (Zsigmond) unitárius fejedelemről irt élet- és korrajzban, forrásaimat megmondva, Dávid F-et 1564. az enyedi tartományi zsinaton a Kálvint követők által püspökké választottnak irván: Elekes Károly, gyulafejérvári ev. reform. pap és esperes a károlyfejérvári ev. ref. egyházmegye történelmében e felfogásomat elfogadta s az erdélyi ev. reformata (miért a latin nyelvi ragozás??) anyaszentegyház 1864-ki Névkönyve 15. lapján igy tette közzé. Ez a kolozsvári ev. ref. tudósoknál nagy visszatetszést költött fel. Salamon József, elismert tudós ur, ellenértekezést irt rá oly szándékkal, hogy a Prot. Egyh. és Isk. Lapban kiadja. De elébb közölték a nevezett közlemény irójával, a ki észrevételeit megtevén: a következő 1865. évi ev. ref. Névkönyv 5—6 lapjain, helyreigazitólag, Bodola Sámuel püspök ur neve alatt jelent meg ily feliratu czikk: Ki volt a reformátusok első püspöke Erdélyben? . . . . Ismerem Salamon ur érveit, de tudtom szerint nyilvánosságra azok nem jővén, eszmecsere tárgyai nem lehetnek; a néhai püspök uréinak veleje ez: „Megnézte — úgymond — kire hivatkozik az iró s látta, hogy Jakab Elekre; azt is, hogy ő, kire? A szász Honismertető Egylet Archiv czimü tudományos folyóirata 1857-ki 2-ik kötetére. Megbirálta — igy folytatja tovább — az idézetek és állitások megbizhatóságát, s itélete az, hogy Elekes Károly elmondhatta a mit irt, mint egyéni nézetet; de a református anyaszentegyház ezt magáévá nem teszi, ez Alesius Dénest első erdélyi református püspöknek, a tudós püspök iró magát 35-iknek tartja, s a fenforgó tényt eldöntöttnek és bebizonyitottnak nem — sőt —— nagyon is nyilt kérdésnek tekinti."

Én bármennyire éreztem a rajtam levő csak másod foku irói felelősség súlyát, más munkákkal levén egészen elfoglalva, e tekintélyes felszólalás és helyreigazitás érvéinek és irodalmi tényének

egyszerü följegyzésénél egyébre időt szakitani nem tudtam; de hogy egykor hozzá szólok, elhatároztam.

Két év mulva az 1867-ik évi ref. anyaszentegyház Névkönyve 6—8-ik lapjain Basa Mihály esperes a nagy-enyedi reformált egyházmegye és az abban levő reformált egyházak történelmé-ben, — uj forrásul Benkőt idézve — s mit az első czikk irója nem tett, *Lampe* ev. reform. egyháztörténetére is reflectálva, nem tényekből s eredeti adatokból természetszerüen és logikailag következtetve, de tetszés szerinti okoskodás és inductio utján szintén azon itéletét fejezte ki, hogy első erdélyi reform. püspöknek ő isAlesius Dénest tartja. . . . . Itt is meg kellett elégednem az egyszerü följegyzéssel.

Ismét két év mult, s az ev. reform. anyaszentegyház 1869-ik évi Névkönyvé-ben Szász Gerő is a kolozsvári ev. ref. egyház történetének rövid vázlata czímü, kútfőtanulmánynyal s történetirói érzékkel irt czikke 28—29 lapjain — oly formán, a hogy az árny éjféli csöndben a test mellett elsuhan — alig érintve a kérdést, Lampe tényelőadását, mint református és tekintélyben álló forrásiróét, sőt az én igénytelen itéletemet is hangsulyozva emliti ugyan meg; „de mivel — szó szerint azt mondja, ő, az önálló gondolkozásu s erős jellemü iró — (néhai) Bodola Sámuel püspök már megtette észrevételeit s véleményét is, mely szerint Alesiust tartotta első elődének, vagy legroszabb esetben nyilt kérdésnek hagyta fenn, neki nincs oka — nem bántom meg a föltevéssel: nem látta opportunusnak — a felfogást el nem fogadni.“ Távollétem s gyér érintkezéseim miatt nem tudom, ha tiz év óta a nyilt kérdés nincs-e elintézve; ha van is, miután Dávid F. életirata 43. 44. 46, Oklevéltára 11. lapjain, a mennyiben oda beillett, nehány szót tettem: itt régi elhatározásom szerint, külön mondom el, tűzetesen azokat, mik a fenforgó ügyet némileg nagyobb világosságba helyezni alkalmasok.

Legyenek elsők a tisztelt püspök ur érvei: „a ki az ujonnan felhalászott [1]) adatokat csak azután véli a régiek helyére állithatni, ha minden tekintetben kiállják a próbát. Miután Bod Péternek, a tudós és fáradhatlan szorgalmu történésznek tekintélye után eddigelé átalánosan elfogadott tény volt, hogy Alesius Dénes az erdélyi első

[1]) Legyen szabad megjegyeznem, hogy én az adat-halászás, micsoda kutfőből kerülés és a dühös confesioi viták kifejezéseit nem tartom történetiróiaknak.

református püspök, Elekes Károly állitása nem fogadható el azért, mert forrása egy helyen Dávidot, más helyen Alesiust irja megválasztottnak. . . . . Ő látta — ugymond — hogy az 1557-ki Consensus-t Dávid F. mint a magyarok püspöke irta alá, Alesius mint fenesi pap és gyalui dékán; Dávid F. püspökségéről több adatot nem talált. Alesiusról ellenben tudja (az Elekes idézte forrásból), hogy miután Dávid F. a Luther vallásáról áttért (nem mondja meg: hová, mert ez okoskodását gyöngitné, de én megmondhatom, hogy Melius és igy a reformátusok vallására), az abban megmaradottak Alesiust választották superintendensökké, a ki ily minőségben kiadta 1558-n a tekei és sajói lutheránus káptalan egyházi szabályzatát, mit a későbbi fejedelmek is megerősitettek; azt is látta azon forrásból, hogy Alesius 1562. János (Zsigmond) udvari papja s a magyar ekklézsiák püspöke volt. . . . . Ezzel szemben — ugymond — Dávid F. püspökségének, a fennebb idézett aláiráson kivül, semmi nyomát nem találta; meddig folytatta hivatalát? mit tett az alatt? mikor tette azt le? mig Alesius már 1558. a Statutákat mint superintendens irta alá, s igy ha Dávid F. a két protestáns felekezet elválása (1564) előtt püspök volt is, az elválás után püspökségének semmi nyomát nem látta. Annyi bizonyos, hogy nem ugy halt meg. mint református püspök."

Másik érve a néhai püspök urnak: „hogy bár iratik az Elekes-idézte kutfőben, hogy Alesius hivatalából letétetett; de micsoda kutfőből került ez állitás, nem emlittetik. Blandrata zsinati felhatalmazásában egy betü sincs az Alesius letételéről, s minthogy nincs kijelölve — igy okoskodik a tudós iró — hogy ő püspöki hivatalából tétetett ki, az könnyen érthető, udvari papi hivatalára, a mit Blandrata tudatott a zsinattal. Alesius már 1563. püspök volt; a fejed. nem akarván korlátolni a választást, Blandrata által csak azt nyilvánitotta, hogy a zsinat Alesiust ne nézze püspöknek; de az semmi esetre nem hihető, hogy a legdühösebben folyó confessioi viták közt a Kálvin tanaihoz ragaszkodó lelkészi kar oly egyént válaszszon fejének, a kinél a socinianismusra való hajlam nem volt titok . . ."

Ezek a tudós püspök ur itéletének alapul szolgáló érvek.

Az első és utolsó érvre nézve fölvilágosit dr. Teutsch ágostai hitvallásu püspök ur idei febr. 17. hozzám irt levelének ezen helye: „A másolat, mit Schwarz az Archiv-ban az enyedi 1564-ki

zsinat tényei előadásánál használt, a XVI és XVII század átmenési évei körül iratott; a megjegyzés [1]), a min az ő állitása alapul, hogy Alesius választatott volna meg reform. püspöknek, Haneré, a ki azonban forrását nem nevezte meg . . . !" S Haner 130 évvel élt és irt ama történet után. Én Schwarz előadása első részét fogadtam el, tanulmányaim alapján, melyek ennek valóságáról győztek meg, s midőn közelebb megjelent müvem érdekében a mostani nagy tudományu ágostai hitv. püspököt az enyedi 1564-ki zsinat legrégibb s leghitelesebb (mert az eredeti nincs meg) leirásának velem közlésére megkértem: ő a medgyesi káptalan anyakönyve legrégibb I-ső kötetéből iratta ki ezt számomra, maga összeolvasta s kisérő levelében ugy nyilatkozott, hogy az maig a legmegbizhatóbb forrás ugyan, a mit az ágostai hitv. egyház bir, kétségkivül a XVI-ik századból, az eseményhez közel időből való, de ő evvel a kérdést elintézettnek nem tartja. E közleményt az olvasó művem okleveles része 11. lapján megtalálja. Az ott levő kivonat igazolja, hogy Dávid F. nagy kéréssel nyerte meg a fejedelemtől a segesvári januári országgyülésen a zsinattarthatást. Alesius Dénes nem udvari prédikátorságából, de a magyar lutheránus ekklézsiák feletti püspöki hivatalából, nem szinleg, de komolyan letétetett, Dávid F. a magyar reformátusok püspökévé megválasztatott, ő olvasta fel a király további rendeletét, ő készitette el a kiegyezési javaslatot (*Modus Concordiae*), védte Kálvin álláspontját s a Sacramentarius nevet a reformátusoktól férfiasan elutasitotta sat. Ez igazolt történeti tényekkel szemben a fennebbi okoskodás és föltevések, Dávid F. munkássága nyomainak nem látása sat. naivitásoknak tünnek föl, s azon állitás, hogy a Bl. utasitásában nincs letételről szó — a mi külön kir. rendelet tárgya szokott lenni — az udvari irály és rendtartások ismeretében kevés jártasságot árul el. A püspökök uj választás alá kerülését a czélzott kiegyezés reménye tette szükségessé. A socinianismusról való beszéd pedig — ez időben — szót alig érdemlő anachronismus. Dávid F-et egy általam közlött 1559-ki eredeti válóperi itélet az erdélyi magyar ekklézsiák püspökének mutatja, még pedig az erdélyi református magyarokénak [2]); mert ő a néhai püspök szerint is eddigi (lutheránus) püspökségéről 1558. lemondván: Melius és Kálvin vallását fogadta el, s azután, a mint Bod Péter

---

[1]) **Notabene Majus — a másolat oldalán.**

[2]) **Látható Dávid Ferencz Emléke . . . Okleveles része 5—9 ll.**

irja: „a reformátusok sententiáját kezdette hasonló buzgósággal és hatalommal állatni és terjeszteni, átállván azoknak értelmekre titulussaival együtt,“ [1]) tehát ő ezen túl református pap és püspök volt, magával vive a magyar lutheránus ekklézsiák nagyobb részét is. . . . . . Arra, hogy ezen püspökségéről mikor mondott le, a néhai püspök által is ismert Archiv-beli urvacsorai értekezésben van felvilágositás. Ott az van irva, hogy Dávid F. 1559. aug. 18-án egy, az ő és Melius részvételével Nagy-Váradon tartott Kálvinkövető papi gyülés czikkeit mint egyszerü kolozsvári pap irta alá [2]), tehát már ekkor nem élt vele, vagy ha igen, csak kivételes esetekben. Ekkor készitette ő Meliussal az első református hitvallást, melyet latinul, magyarul, és szászul (németül) is kiadtak. [3]) Az Archiv czikkirója hihetően egy hozzájok is eljutott és maigmegőrzött német példányból látta Dávid F. névaláirását. Én ilyenre egész egyházi irodalmunkban nem találtam.

Négy évre tehető e szerint Dávid F.-nek választott actualis püspöki hivatal nélkül léte, t. i. 1558-tól 1563-ig, de a mi püspöki functiok gyakorlását nem zárja ki. Hogy 1564-től 1566 május 19-ig református püspök volt, igazolja az e napon Maros-Vásárhelyen tartott magyar nemzeti zsinat Catechismusa, melyet ő mint még ekkor református püspök nyomatott ki, s előszavában az ajánló-levelet aláirt esperesek igy nyilatkoznak: „A közelebbi sok vita által s a hittételek rövid és hézagos szerkezetéből kétkedések s a kedélyek nyugtalansága támadván: főtisztelendő és jeles Dávid F. püspök urunk az egyház régi szabadságánál fogva Maros-Vásárhelyre népes gyülést hivott egybe . . . “ [4]) Bod Péter is azt irja, hogy Dávid F. 1566 elejéig követte a reformátusok értelmét. [5]). Az 1566. február 24-ki gyula-fejérvári vita és a Catechismus megjele-

---

[1]) Magyar Athenás . . . . . 56. l.

[2]) Archiv für Siebenbürg. Landeskunde . . . . Neue Folge. 2-ter B. 1857. 254. l.

[3]) Refutatio Confessionis de Coena Domini Mathiae Hebler, Dionysy Alesy et his conjunctorum una cum judiciis quatuor Academiarum, quae Saxonibus Transylvanicis Diplomatis Papalis instar missa sunt A. D. 1561. Huic adjuncta est Apologia Ecclesiae Debreciensis ad calumnias, quibus false de quibusdam articulis accusatur et criminatur. Debrecini 1564. E. iv, ij. lap.

[4]) Dávid F. Emléke. 1879. I. r. 74. l. Okleveles rész. 67—68. ll.

[5]) Smirnai Szent Polikarpus . . . . 13—14. ll.

nése ideje azon időpont, a meddig Dávid F. ha bár az Isten lényi és személyi egysége vagy háromsága felett vitatkoztak is, tényleg Meliussal együtt Kálvin theologiai álláspontját tartották s czéljok és reményök az volt, hogy egymást meggyőzvén: egy nézetre jőnek; de nem sikerült, sőt 1566 végén végképen elváltak. Ezek alapján én történetileg igaznak tartom azt, hogy Dávid F. négy évig református püspök volt.

Vizsgáljuk meg már most Alesius Dénesnek a Bod Péter tekintélye után átalánosan elfogadott református püspöksége tényét.

Erdélyben 1558-ig csak Luther szerint reformált és szervezett ekklézsiák voltak, Dávid F. is lutheránus püspök volt, de a magyaroké; Szebennek és a közelében s vele egy polgári kapcsolatban élő szászoknak szász püspöke volt, hivták generalis superintendensnek, azért, mert a magyar lutheránus püspök hozzá függő viszonyban volt. 1558-n Dávid F. hiveivel meghasonlása következtében az ekklézsiák nagyobb részével reformátussá lett, Alesius igy nyerte meg a lutheránus vallásban megmaradott magyarok püspökségét. Kálmáncsehi és Melius 1557-től 1564-ig küzdöttek Kálvin hitvallása elismertetéseért, de mindaddig siker nélkül, mig Dávid F-et meg nem nyerték. Alesius szász-fenesi plebánus s gyalui dékány volt, alatta állottak saját faluja, Szász Lóna, Tűre, Szent-László, Gyalu, Darócz, Vista s több, részben szász ajku, részben magyar községek, mint egykor gyalui várbirtokok. Ő mint püspök, a sajói és tekei káptalanoknak adott lutheránus egyházi rendszabályzatot, mert a faluk lakói ott is vegyesen magyarok és szászok voltak, de mind lutheránusok. Az elsők Kolozsvár, utóbbiak Besztercze mint nagy szász városok s központi helyek közelében levén, Luther vallását szász és magyar egyiránt könnyebben megtartotta. Elmagyarosodván idővel Kolozsvár: a gyalui káptalan szász falvai is elmagyarosodtak s nemzetiségökkel vallásukat is elhagyták, katholikusokká és reformátusokká lettek, egy részök eloláhosodottt, mignem a gyalui dékányság végképen megszünt. Beszterczét nem érte e sors, tehát Teke és Sajó káptalanainak községeit sem; azok lakói ma is szászok és magyarok s részint lutheránusok, részint reformátusok, de mind a református püspök hatósága alatt, mint Szászváros, Tordas és Kobor református egyházak az ágostai hitü püspök hatósága alatt állanak.

Ezeknek és az itt-ott elszórva levő magyar lutheránus ekklézsiáknak püspöke volt Alesius Dénes, melyek a református fejedelmek alatt

még inkább elmagyarosodván, jobbára reformátusokká lettek s igy a külön magyar lutheránus püspökség megszünt, jogai a hivekkel együtt átmentek a református püspökre. Ez a kifejezés tehát az 1558-ki egyházszabályzat aláirásánál: Alesius Dénes, magyar ekklézsiák superintendense, nem mást jelent, mint a magyar lutheránusokat, valamint a fejedelem adománylevelének ezen helye is: Alesius mester, a mi ekklézsiáink superintendense csakis a magyar lutheránus ekklézsiákra vonatkozik. Mert hogy Melius akkor lutheránus volt, tanusitja a medgyesi káptalan legrégibb jégyzőkönyve 116-ik lapjára oldalvást irt azon egykoru jegyzés, hogy Blandrata ezen lutheranus hitü férfit s a fejedelem udvari prédikátorát hivatalából elmozditotta s helyére Dávid F-et tétette.[1]) Sőt hogy maga a fejedelem is Luther vallását követte, kedvező rendeletei, a lutheránusoknak adott kiváltságok s a németországi egyetemek tanácsaival való levelezései igazolják. Ez értelme van Báthori István rendeletének, midőn 1572. Alesiust, mint a magyar ekkézsiák superintendensét, a szász papok május 1-ői medgyesi püspökválasztó zsinatára követéül küldvén: egyszersmind némely rendszabályokat közölt velök, melyeknek előleges elfogadását parancsolta, melyek maig Articuli Dionysiani név alatt ismeretesek.[2]) Még nagyobb világosságot vet e kérdésre Báthori Kristóf fejedelemnek, Alesius halála után, 1578. nov. 15. az általa Teke- és Sajó-káptalanoknak adott szabályzatot megerősitő levele, melyben mondatik: „hogy Teke és Péntek szász ekklézsiák követei maguk, és a két káptalanban levő összes szász ekklézsiák nevében megerősittetni kérték azon egyházi rendszabályzatot, melyet egykor nekik Alesius Dénes, a magyar ekklézsiák és azoknak alávetett szász ekklézsiák superintendense adott volt . . . .“ [3]) Alig lehet kétkedni azon, hogy itt a még akkor többséget tevő magyar lutheránus ekklézsiák értetnek, melyeknek a kevesebb számu szász ekklézsiákkal egy püspöke volt.

---

[1]) „De Dionysio Alesio vide Christophori Pelargi librum, cui titulus: Admonitio de Arianis pag. 21. Dr. Blandrata istum Dionysium — — — — hominem Lutheranae confessionis et Concionatorem Regis ex aula submovit et Franciscum Davidis in ejus locum substitui curavit . . .“ Nagytiszteletü tudós Dr. Teutsch Gy. Dániel ágost. hitvall. püspök urnak hozzám 1878. febr. 24. irt tanuságteljes leveléből.

[2]) Urkundenbuch der ev. Landeskirche A. B. in Siebenb. sat. 1862. 224. l.

[3]) Urkundenbuch der evang. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen sat. 1862. 304. l.

De nézzük Alesius Dénest egyházi munkássága körében. Szolgálta-e ő Kálvin hitvallása ügyét? előmozditotta-e, hol s mikor érdekeit? Már püspökségét is a lutherségben maradással nyerte. 1559. augustus havában [1]) a medgyesi zsinaton Hebler püspök elnök volt, Alesius = ecclesiarum hungaricarum Lutheranis dogmatibus adhuc assentientium superintendens, a felelgető, velök szemben Kálvin tanait valló ellenfél volt Dávid F. és Heltai Gáspár.[2]) Ekkor adták ki utóbbiak Defensio czimü önvédelmöket. Alesius nyilt vitában küzdött a reformátusok ellen, Dávid F. mellettök: hogy lehetett mégis püspökjük az első? 1560. januárban Hebler és társai ismét zsinatoztak Medgyesen, 8 pontban fejtették ki nézeteiket, Dávid és Heltai Kálvin értelmét védték, 15 pontba foglalván össze tanaikat. [3]) Harmadik gyülésök is Medgyesen volt 1561. febr. 6. Dávid F. a Kálvinkövetőkkel most is eddigi urvacsorai tanaik mellett maradtak, a szászok Lutheréi mellett s azokat XIV. pontba foglalván: a németországi akadémiák elé terjesztették, mit Hebler után Alesius irt alá ily alakban: „Alesius Dénes, fenesi pap, elismerem, hogy e tételek Isten katholikus egyházának örök tanai s. k.“ [4]) Midőn ez a németországi akadémiáktól helyeselve visszaérkezett, a szászok 1562. márcz. 8. a szebeni zsinaton 8 pontból álló hitvallást szerkesztettek belőle s a második a Sacramentariusok (Kálvinkövetők) ellen irányult [5]). Dávid F. s Heltai volt, a kik ez ellen védekeztek s eddigi álláspontjukat megtartották. Hebler ezen confessiot 1563. kinyomatta, mely igy volt aláirva: Mathias Hebler, Dionysius Alesius et sui complices. Mig Dávid F. védi Kálvin ügyét: Alesius a Luthert követők hitfelének irja magát még 1563-ban is. Hogyan lehet őt mégis református püspöknek mondani? Férhet-e kétely ahoz, hogy a fejedelem neki ez évben adományát mint lutheránus püspöknek adta?

Hebler és Alesius fennebbi confessioja czime ez: Brevis confessio de S. Coena Domini Ecclesiarum saxonicarum et conjunctarum (Hungaricarum) in Transylvania una cum judicio quatuor Academiarum Germaniae super eadem controversia. Cum gratia et privilegio Serenissimi Principis nostri Electi Regis

---

[1]) Én itt a keltezésben tévedést látok.
[2]) Haner . . . 257. l.
[3]) „ 259—263. ll.
[4]) „ 262. l.
[5]) Archiv . . . . 1857. zweiter B. Schwarz Károly értekezésében.

Hungariae MDLXIII. 4-rét. Ezen kiadásban is Hebler után Alesius volt aláirva és még 9 lutheránus pap t. i. a dekánok, az első mint generalis szász lutheránus püspök, az utolsó mint a magyar lutheránusok püspöke. Ha itt az ecclesiae hungaricae azt jelentené, hogy Alesius az ekkori összes erdélyi református magyar ekklézsiák püspökeként irt volna alá: hol voltak azok, a melyek nevében Dávid, Heltai és Melius küzdött? Hiszen ekkor nem volt vagy lutheránus, vagy református külön egyház, hanem Melius személyében a két vallás egysége tényleg létre volt jőve! . . . . Minden kételyen feljül emeli azonban Alesius lutheránus-voltát s lutheránus püspökségét Melius Péternek a következő 1564. évben Debreczenben ellene és Hebler ellen s Dávid F. és Heltai védelmére irt ily czimü műve: Refutatio Confessionis de Coena Domini Mathiae Hebler, Dionysy Alesy et his conjunctorum sat. [1]), mely mű az erdélyi lutheránus egyház e két fő képviselője ellen van irva, nem csak érvekkel, de gúnynyal és epével, sujtva az ész fegyverével, de dorongolva fékezhetlenül-szenvedélyesen, ugy, hogy ugyanazon hitvallásuak közt ilyen polemia teljességgel nem gondolható. Egy helyen Szent János evangeliuma 6—8 fejezete ezen szavaira: Én vagyok az élő kenyér, mely az égből jött le — Melius azt jegyzi meg, hogy ebből világosan megtetszik, hogy itt Krisztus lelki ételről szól; az urvacsora szentségében is oly értelemben jő elé Krisztus teste és vére, a bor és kenyér, de az szellemileg értendő, hittel és igazságban, okoskodását e megrovással zárja be: „kegyesség nélküli lélekkel facsarja tehát Hebler az ő Alesiusával a szent atyák irásit az urvacsorának a kapernaiták szerinti igen anyagias felfogására; mert azok annak mindig lelki s nem testi éldeletéről szólnak. . . . ." [2]) Ily megrovásban Alesius Heblerrel együtt e könyv rendén nem csak egyszer részesül. Kérdem: ha Alesius református superintendens, Heblerrel szövetkezik vala? nyilatkozhatott volna-e igy róla Magyarország hatalmas Kálvin irányu reformátora? Ellenben ez és a szóban levő könyv Dávid F. református-voltát szintugy igazolja, mint ez évben (1564) református püspökké választatását. Vajjon ha mégis való lenne, hogy akkor Alesius választatott meg, Dávid F. formulázta volna-e Heblerrel s hitfeleivel szemben a Modus Concordiae-t?

[1]) Lásd a teljes czimet fennebb 367 lap 3 jegyzésben.

[2]) Impie ergo Hebler cum suo Alesio Patres ad crassam Capernaitarum manducationem detorquet etc. etc..

A püspökség erkölcsi kitüntetés, mit szolgálatokért vagy azok fejében adnak. Hihető-e, hogy ha Alesius oly hosszas és erős küzdelem után végre 1564. a református hitvallás törvény által biztositása következtében az egyház által püspökké választatott volna, ő annak a rákövetkező évek lelkesült mozgalmaiban semmi jelét ne adja? Ha ő actualis erdélyi református püspök, szükséges lett volna Meliusnak Debreczenből jőni be, hogy a tőle később elvált Dávid F. és Bl. ellenében Kálvin theologiai álláspontját védje? Kimaradhatott volna-e ő az 1566-ki gyulafejérvári, kolozsvári, thordai és maros-vásárhelyi zajos vitákból? Távol lehetett volna-e maradnia 1568. a második gyulafejérvári, 1569. a nagyváradi, 1570—71. a maros-vásárhelyi vallási vetélkedésektől? Nem lett volna-e valamikor valami alakban a köriratokban kifejezve s indokolva Meliusnak saját püspöki egyházköréből oly nagy távolságra, egy más országba és idegen püspöki megyébe átjövése s ott püspöki tiszt gyakorlása? De Alesius az egész nagy vallási harcz alatt magáról semmit nem hallat 1572-ig, őt sehol nem láthatni, a hol cselekvés van, s akkor is Báthori István fejedelem mint követét a jogaikra féltékeny szász lutheránusok zsinatára küldi oly egyházszabályok elfogadtatására, melyek a lutheránus egyházat a haladás és fejlődés pályáján megállitsák, Dávid F. vallása terjedésének azon oldalról gátot vessenek, a katholicismus jövőjét támadás és eretnekség ellen biztositsák. E választás is az ő lutheránusságára vall, mint a ki a szászokkal évtizedek óta egyvallásu, Dávid F.-nek antagonistája s közvetitésre legalkalmasb egyén volt. A fejedelem elébb Károlyi Pétert akarta udvari papjává fogadni, a református nagyok törekedtek is erre, s biztatták őt, felhozva, mekkora gyarapodása lenne abból vallásuknak; de ő nem vágyott az udvar körébe, inkább szerette a szabad, független életet. [1]) Hogy Alesius még 1576. sem volt református, egy eredeti oklevél igazolja. Csanádi Imre unitárius öreg papot szegénysége és sok gyermeküsége r. kath. vallásra térésre kényszeritvén: a fejedelem Blandrata közbenjárására őt megajándékozta s átállásra maga felhivta, sőt megengedte, hogy Isten igéjéből feleljen levelének vallásos részére. Ő a parancsot teljesitette, de kérte a fejedelmet: „hogy a mit hozzá benyujtott, vizsgálja meg vagy maga, vagy más részrehajlatlan ember, csak ne Dénes pap, a ki lutheránus, s ne Károlyi Péter, a ki a zürichiek hitét tartja s a

[1]) Miscellanea Tigurina II. Theil, Zürich, MDCCXXIII. 219. l.

kik közt szerfelett nagy az egyetértő egyet-nem-értés; mert az egyik a kapernaitákkal a fogával eszi az urvacsorában a Krisztus testét, a másik — mint Zwingli — jelképnek tekinti azt.“ [1]) Midőn 1576. Báthori István Lengyelország királyi székére menendő volt s Kristóf bátyját erdélyi fejedelemmé választatta, maga elé hivatván Ungler Lukács generalis lutheránus superintendenst és Alesius Dénest, eskü alatt parancsolta meg nekik, hogy az ágostai hitvallástól hiveiket egy körömnyire is eltávozni ne engedjék, a fejedelmet pedig ennek viszonzásaul a szászok szabadalmai megerősitésére hivta fel. [2])

Mikor lett hát Alesius reformátussá? mikor volt református püspök? Én idejét e korszak történelmi emlékeiben igazolva nem látom; mert 1577. már meghaltnak mondják őt az emlékiratok.

Ezelőtt 15 évvel 1864. közvetve hozzá jutott kérésemre, a betegeskedő ágostai hitv. püspök, Binder György vikáriusa Fabini József, Alesius lutheranus- vagy református-voltára nézve igy válaszolt: „Az ágostai hitvallásuak püspöki levéltárában az 1564-ki enyedi zsinati tárgyalásokról semmi irat nem található; de meg vannak azok a szász nemzeti levéltárban ily czim alatt: Acta Enyediensia Anni 1564. melyekből kitűnik, hogy azon zsinaton Alesius Dénes a püspöki és udvari papi hivatalból kitétetett s helyébe Dávid F. neveztetett. (abgesetzt und ernannt.) A gyulafejérvári későbbi zsinaton, hol az unitárismus ellen folyt a vita, a püspöki levéltár adatai szerint Hebler Mátyás elölülése alatt mint református püspök, Melius Péter debreczeni pap volt jelen, ő felelt Dávid F-nek. Alesius Dénest illetőleg — mondja tovább a válasz — a püspöki levéltár zsinati adataiból kétségtelenül kitetszik az, hogy ő az enyedi zsinat után is ágostai hitvallásához hív s ezen vallásban megmaradt magyar ekklézsiák superintendense volt, s Báthori István fejedelem 1572. Hebler halála után ezért nevezte őt ki a medgyesi superintendens-választó zsinatra fejedelmi biztosává, a kinek elnöksége alatt állapittattak meg s jöttek létre az ugynevezett Articuli Dionysiani-féle lutheránus egyházszabályzatok. Ő az ágostai hitvallásu egyháziratokban mindenütt ugy van emlitve, mint: constantissimus fidei evangelicae Confessor hungarus, Lutheri dogmata sequutus, vir singularem in modum doctus et gravis. Bizonyos igy végződik a levél — hogy Alesius haláláig

[1]) Dávid F. Emléke . . . . 1879. szöveg, 210. l.

[2]) Haner . . . . 298.

lutheránus maradt. . . . ." [1]) Az Alesius-nemzetség ma is fenn van a szászok között s az előkelők osztályához tartozik.

Még csak két megjegyzést. Nem tudom, a néhai tudós püspök a Keresztény Magvető irója által egyik forrásul idézett Lampe-t miért mellőzte? Ezt a vitatkozási szabályok és szokás nem engedik meg. Ez az egyik. A másik: controversiás kérdésekhez a források alapos tanulmányozása nélkül már ma nem szólhatni a nélkül, hogy a szakemberek mosolyra ne indittassanak. Okoskodás nem történetirás

Basa Mihály ur czikkére — ugy vélem — a mondottak után fölösleges reflectálnom.

Szász Gerő tisztelt barátomnak vajjon ezután sem lesz oka az ismert püspöki felfogástól eltérni? azt hiszem — ez a meggyőződés és igazságérzet dolga. . . . . .

Jakab Elek.

---

[1]) 287. 1864. püspöki hivatalos számu tudósitás másolatából.

NEVELÉS ÉS OKTATÁS A HAJDANI ATHENAEBEN.

A fiugyermekek nevelése születésök pillanatával kezdődött, és tartott addig, mig mint önálló állampolgárok közvetlenül a törvények alá jutottak. Mikor valamely családban fiugyermek született, az ajtófélfát olajágakkal, mikor pedig leánygyermek, gyapjuszalagokkal fonták körül, a szomszédokkal és ismerősökkel ily módon akarván tudatni az övendetes eseményt. A született gyermeket az első ferésztés után, mely célra átalában olajjal elegyitett vizet, Spartában pedig bort használtak, pólyába takarták. E családi esemény megünneplésére, némelyek szerint, öt vagy hat nap mulva az ἀμφιδρόμια ünnepet ülték, mikor a szűlésnél jelenlevő vagy segédkező nők egyike, vagy később a szülésznő a csecsemőt karjaiba véve a többiek kiséretében a házi oltár mellett körülhordozá; innen az ünnep nevezete. Ez alkalommal a család ünnepélyes lakomát tartott, melyen a káposzta nem hiányozhatott.

Plató szerint ezen ünnepen történt az atya nyilatkozata, vajon föl akarja-e nevelni a gyermeket, vagy pedig kitetetvén, bizonytalan sorsnak kivánja átengedni. E kegyetlen eljárást a törvény ép oly kevésé tiltotta, mint a gyermek-eladást Solon előtt. Spartában az idétlen, gyenge gyermekek kitételét törvény rendelte. Dicséretes kivételt képeztek ebben a thébaiak. Az elerkölcstelenedés korában a házasságon kivüli gyermekeket gyakran érte e sors, leggyakrabban pedig a leánygyermekeket; sőt az atya akarata egyenesen halálra is itélhette a kisdedet. Hogy több fiugyermek neveltetésének gondjától menekedjenek, vagy hogy a vagyon sokfelé ne oszoljék, az ép fiugyermekeket sem kimélték.

A főünnepet azonban a tizedik napon tartották, miért δεκάτη-nak is nevezték. E napon a rokonokat és barátokat ünnepélyes áldozat- és lakomára hivták meg, és ez ünnepély bizonyságul szolgált a törvény előtt arra, hogy az atya a gyermeket törvényes házasságból születettnek elismerte. Ekkor kapott a gyermek nevet, melyet rendesen az atya határozott meg. Az anya csak kivételesen jelölte ki a nevet, valamint a közelebbi rokon is. Az adandó nevet pedig vagy a közeli rokonoktól, különösen a nagyatyától vagy nagy-

anyától, néha a barátoktól is, főleg vendégbarátoktól, istenek- és hősöktől kölcsönözték; néha a név nevezetes emlékezésekre, sőt a gyermek jövendő hivatására is vonatkozott. Megjegyzendő, hogy a görögök csak egy nevet viseltek, és mivel ugyanazon névvel többen is birhattak, hozzátették még az atya nevét. A nép, megkülönböztetésül, néha még gúnynevet is függesztett hozzá. A szülék, a rokonok, sőt a rabszolgák is ajándékokat adtak az újszülöttnek. Mikből állottak ezen ajándékok, nehéz elhatározni; valószinüleg óvszerek voltak a megbűvölés ellen, vagy pedig apró játékszerek.

A negyvenedik napot a gyermekágy végének tekintették és szintén megünnepelték A születésnapnak évenkénti megülése azonban Periklés korában még nem volt szokásban, és csak a makedoni időszakban és a rómaiak uralma alatt lett itt is szokottá. Később néha még a halottak születésnapját is megülték.

A gyermekek, fiuk és leányok azon korig, melyben a fiuk tanítása megkezdődék, vagyis hat éves korukig, a nőszobában éltek az anya vagy az ápolónő szemei előtt, ki gyakran dajkájok is volt, mivel a magasabb rangu urnők csak ritkán szoptatták maguk gyermekeiket, noha Plutarchos szerint a gyermekszoptatás az anya kötelessége volt, hanem e czélra dajkákat alkalmazták vagy rabszolganőik közül, vagy pedig gyakrabban szegény sorsu polgárnők közül, kik erre bérért készséggel ajánlkoztak. Legkeresettebbek voltak az izmos spartai nők. Az ápolónő, többnyire már korosabb személy, őrködött a kisded felett és hintáztatta őt bölcsődalokat énekelve, a mi bölcsőnket helyettesitő és zsinegeken függő kosárhintóban (λίκνον); a tulajdonképeni bölcsők csak később jöttek használatba. Szokásban volt, mint nálunk is, a kisdedet karokon hintázva és énekelve körülhordozni, hogy elaludjék. A bepolyázás közönségesen a gyermek két éves koráig tartott; Lükurgos azonban a bepolyázást átalában mellőztetni kivánná, hogy a gyermekek már születésöktől fogva megedződjenek. Ha a gyermekeket nem a mellen nevelték fel, a dajka mézzel édesitett téjjel itatta őket, mire csuprot és szivacsot használtak, melyből a csecsemőnek szopnia kellett. Eme természetes tápszeren kivül, és mindenesetre csak az elválasztás után, mézet adtak a gyermeknek, valószinüleg mézzel édesitett kását; mikor pedig szilárdabb tápot is vehettek magukhoz, a dajka azt elébb megrágta és ugy adá a kisdednek, mi épen nem követésre méltó szokás. Hihetetlen, mit Athenaios emlit, hogy valaki kényelemből egész életén át megtartotta e szokást. A siró csecsemőt kövecskékkel

vagy apró fémdarabokkal megtöltött zörgő csengetyükkel csöndesitették le. Később a dajdák és ápolónők gyönyörködtető meséket mondottak a gyermekeknek. Az ily mesék és egyéb elbeszélések nagy hatással voltak erkölcsi kiképeztetésökre, mivel rendesen a hitregetannal voltak összefüggésben. Az ily elbeszélésekben nem csupán a gyermekek, hanem a felnőttek is sok gyönyört találtak, ugy hogy voltak emberek, kik fizetésért ily elbeszélésekre vállalkoztak. A dajkának szeretetteljes gyöngéd ápolása miatt többnyire annyira ragaszkodtak hozzá a gyermekek, hogy őt anyjok gyanánt szerették, és később is, midőn férfiakká és hölgyekké növekedtek, gyermekkoruk egyetlen ápolóját még haláluk után is tisztelték és kitüntették, mint ezt a nekik szentelt siremlékek tanusitják.

Az első ápolás alól felnőve, a gyermekeket ruházatban és élelemben épen nem kényeztették el, hanem inkább meglehetős szigorban tartották, valamint átalán az összes szellemi és testi erőket edző nevelésnek egész öszhangzó kiképzése a szigor elvén alapult, és különösen a fiukat már idejekorán a félelem által, melyet nem csupán Spartában, hanem egész Göröghonban minden társadalmi rend támaszának tekintettek, önmegtagadásra, pontos engedelmességre és a szülők, nevelők és tanitók akaratának készséges, szerény alávetésre, erkölcsösségre és illemre szoktatták. Már a kis gyermekeket, hogy a rosztól, csintalanság- és pajkosságtól jókor visszatartsák és engedelmességre szoktassák, bizonyos rémképeknek (μορμολύκεια) vagy kisérteti alakoknak, mint Mormó és Lamia, Akkó és Alphitó sat. emlitése által félelem- és rémületbe ejtették; nagyobb korukban pedig a büntetésekkeli fenyegetést alkalmazták, és ha ez mitsem használt, a makacsok és engedetlenek irányában nagyobb szigorral bántak, s ilyenkor az anya czipője ugy mint az atya szíja vagy botja fenyitő eszköz gyanánt elég gyakran jött alkalmazásba.

Mikor a fiugyermekek azon korba léptek, melyben testi ápolásra már kevésbbé volt szükségök és a női nevelés már nem volt elégséges, a jobb módu szülék egy παιδαγωγός (vezető v. felügyelő) felügyeletére bizták őket, kit korosabb és kipróbált hűségü rabszolgáik közül rendeltek melléjök, s ki sokszor finomabb miveltséggel is birt. Ezen gyermekvezetők, kiknek, valamint a tanitóknak is, gondos megválasztása a Göröghonban divó fiugyermekszeretet (παιδεραστία) miatt kétszeresen szükséges volt, folytonosan igyekeztek a rájok bizott gyermekekre, szemeik elől soha el

nem bocsátották és kimenetelök alkalmával mindenhova, még az iskolába is kisérték őket, könyveiket és egyéb tanszereiket vivén utánok; a tanitás alatt is ott maradtak, nem ugyan magában a tanteremben, hanem e czélra rendelt külön szobában. Spartában az egyes családoknál ily gyermekvezetők nem voltak, hanem, ott a nevelés közös levén, a város összes fiugyermekeinek csak egy vezetője vala. A gyermekvezetők föl nem cserélendők a tanitókkal; házi tanitók sem voltak, mivel ezek alkalmazása csak később, a római korszakban jött szokásba, mikor némely családnál a házi tanitás a nyilvános helyébe lépett; ilyenkor a gyermekvezetők tanitók is voltak, kiket e tisztre még ekkor is a rabszolgák közül, de a tudományosabban képzettek közül alkalmaztak. A nevelőknek ugy mint a gyermekvezetőknek kötelességök volt szigorusággal engedelmességre, erkölcsösségre és szerénységre szoktatni és arra szoritani, hogy az utczán csendesen, illemesen és lesütött fővel járjanak, tekintélyes férfiak elől kitérjenek és tiszteletteljesen üdvözöljék sat. és hogy odahaza is, főleg az étkezésnél, illő magaviseletre ügyeljenek, hogy az ételnemeket jobb kézbe fogják, szokás levén, miként nálunk is, minden munkánál a jobb kezet használni, mit Plató nagy oktalanságnak mond.*) Átalában a szerénység és tisztelet az idősebbek iránt a nevelés első követelményeinek egyike volt, mint szintén a korosabbak jelenlétében való hallgatás is, és mig az idősebbek fekvő helyzetben étkeztek, a gyermekek ülve végezték az étkezést, s elébb távoztak az asztaltól mint mások. A fiatal emberekhez illetlennek tartották a közügyekkel való foglalkozást, habár túl valának is gyermekéveiken. Athenaeben a szerénység ettől vissza is tartotta az ifjakat. A peloponnésosi háboru alatt azonban mindez megváltozott. Hogy meddig tartott a gyermekvezetők e felügyelete, az természetesen a szülék tetszésétől és a fiuk korábban vagy későbben elért jellemszilárdságától függött; ugy látszik azonban, hogy rendesen a 16 vagy 17 éves korig terjedett, azaz mig a fiu nem volt többé μειράκιον; tehát a fiukorból az ifju korba való lépés volt a határvonal. Ezen gyermekvezetőknek engedélyezett büntetőjog daczára is a görögök gyermekségök eme felfelügyelői és vezetői iránt később is ugyanazon kegyelettel viseltettek, mint első nőápolóik iránt. Ezen állandó őrködésnek, valamint azon tilalomnak is, melynél fogva nem volt szabad a köztéreken lé-

*) A női szobákba kárhoztatott leánygyermekeknél az anyáknak és ápolónőknek volt ez legfőbb tiszte.

zengeniök, köszönték a régi jó időbeli görög ifjak saját erkölcsiségüket és csaknem leányos tartózkodásukat és szerénységüket is, mikről csak később, főleg a római uralom alatt kezdettek mindinkább megfeledkezni.

Mi a fiugyermekek oktatását illeti, erről Athenaeben eléggé gondoskodtak. Mig más görög államokban, nevezetesen Spartában, hol a nevelés szorosabb összeköttetésben volt az összes, inkább testi mint szellemi erőn alapuló államszervezettel, mint amott, a lélek kimüvelését elhanyagolták, és több becset tulajdonitottak a testi gyakorlatoknak, miket azonban Athenaeben sem mellőztek, hanem a szellem kimüvelésével karöltve űzték. A fiuk elemi oktatása közönségesen hét éves korukban kezdődött és három főtárgyat foglalt magában, t. i. a nyelvtant, zenét és testgyakorlatot, mikhez kivételesen járult még negyediknek a rajz vagy festészet. Először is a nyelvtant veszszük tekintetbe, mint az oktatásnak legnélkülözhetlenebb részét, melyet természetesen sehol sem hanyagoltak el egészen. Ez tulajdonképen csak az olvasás- és irásra terjedett, a számvetést mellőzvén, mit, ugy látszik, odahaza külön tanultak, noha, Plató szerint, a nyelvtannal együtt kellett tanitani; erről azonban biztos tudomásunk nincs. A számvetést a gyermekek a szülői háznál e czélra alkalmazott külön tanitótól tanulták. Az elvont számfogalmakat és viszonyokat lehetőleg érzékitették a gyermekeknek, mire bizonyos mennyiségü babot, almát, diót, sat. használtak. Egyébiránt erre nemcsak a tanulásnál, hanem még a közéletben is ujjaikat használták, vagy mikor pontosabban kelle számitniok, számoló kövecskéket (ψῆφους). Az ujjak legközelebb számlálásra szolgáltak; azután pedig az ujjakkal való különböző alakok képzése által a számok kifejezésére. Az ujjakon való számolás, mely, valamint keleten és Göröghonban, ugy Italiában is, átalános használatban volt a középkorig, nevét onnan vette, hogy a balkéznek 18 különböző alakitása által a 9 egyest és 9 tizest, a jobb kéznek ép annyi megfelelő helyzete által a 9 százast és a 9 ezerest fejezték ki, mig a 10,000-et és a magasabb számokat bizonyos testrésznek kezeik egyikével való érintése által jelölték meg. A számoló kövecskéknek a számolótáblán különböző értékök volt.

Az olvasástanulásban a szótagolási módszert követték; erre következett azután az oktatás a beszéd részei fölött, és ugy a tulajdonképeni olvasás. Mikor már a gyermekek olvasni tudtak és az olvasottat némileg megérteni képesek valának, költői művek olva-

sása által igyekeztek értelmöket gyakorolni, sziveiket müvelni, érzésüket az illem- és erkölcsre fölébreszteni, valamint nagy és nemes tettekre bennök vágyat gerjeszteni. E czélra mindenek felett a nemzet legünnepeltebb költőit, főleg Homérost használták fel olvasási anyagul, és verseiket, nevezetesen Hesiodos, Simonidés, Theognis és Solón erkölcsi mondatait gyakori elmondás után vésték a tanitványok emlékezetébe. Szóval, olvasmányul oly műveket adtak a gyermekek kezébe, melyek mindazt tartalmazták, mi képes az embert καλός κἀγαθός-szá (jámborrá és műveltté) képezni s a hellén nemzeti érzést fölkelteni. Az irnitanitás pedig ugy történt, hogy a tanitó előirta a betüket, és a tanitványaival a viaszszal bevont irótáblán, melyet térdeiken tartottak, utánmásoltatta, vagy a gyermek kezét vezette. Mikor már a viaszon némi sikert mutattak, elővették az iróveszszőt és a papyrust. Később előmondás után is tanultak irni, figyelemmel levén a helyesirásra is; a kézirás csinosságára azonban kevésbbé tekintettek. Iróeszközök voltak: az emelkedett szélü, viaszszal bevont irótábla, az iróveszsző, a papyrustekercsek, sepiából készült tinta, később egy neme a nádtollnak.

A zenetanitás körülbelül a tizenharmadik életévvel kezdődött és rendesen énekre, czithera- és lantjátszásra szoritkozott, melyhez közbe-közbe a fuvolajáték is csatlakozott. A zenetanulásnál azonban nem a művészi ügyesség megszerzésére, hanem csak erkölcsi hatásra és a felüdülés óráiban kellemes foglalkozásra tekintettek. A fuvola, mely leginkább Boiótiában volt otthonos, Athenaeben koránt kiment a használatból, mivel véleményök szerint az arczot elrutitja, azon elvből indulván ki, hogy szép testben csak szép lélek lakik; miért is fuvola helyett előnyben volt a lyra (lant); mindazonáltal a férfiak szájából soha sem veszett ki egészen a fuvola. Átalában idegenkedtek a fuvóhangszerektől, mely idegenkedésnek, a fiugyermekek tanitására vonatkozólag, főoka, az emlitetten kivül volt még az a hit is, hogy azok a kedélyt igen szenvedélyesen felizgatják. Mivel pedig az énekre a legkedveltebb dalköltőket választották, a fiuk, miután a nyelvtani oktatás által az eposi irodalmat már megtanulhatták, most a lyraival is megbarátkozva tanulták azt, sőt mivel gyakran odahaza szüleik előtt is szép dalokat kelle énekelniök, az éneket mindinkább megkedvelték. Végül a költők folytonos olvasása mellett tanulták még a hang- és versmértant is.

A testgyakorlatot az ugynevezett palaestrában (παλαίστρα) tanulták a testgyakorlattanitóktól (παιδοτρίβαι), mely csak a tanitó fe-

lelősségére üzött magánvállalat volt. Kiterjedett pedig a testgyakorlat minden nemére, ugrásra, futásra sat., és csak az volt rendeltetése, hogy a testet erősitse, fürgévé és hajlékonynyá tegye, és épen ezért a tulajdonképeni, nyilvános játékokon fellépő athléták (bajvívók) hivatásszerü kiképeztetésével föl nem cserélendő. Később azonban az ifjakká vagy ephébokká nőtt fiuk (οἱ ἔφηβοι) a felnőttekkel is folytatták a palaestrában tanultakat csupán a gyakorlatra, nem a tanitásra szánt gymnasiumban. Itt a gyakorlatokat nem a testgyakorlattanitók vezették, hanem azokra az állam ügyelt fel a gymnasiarkhák által, az ügyesebb és gyakorlottabb vivók pedig tanács és oktatás által segitették az ifjabbakat és gyakorlatlanabbakat.

Ezen elemi oktatáshoz, melynek tartama a szülék tetszésétől és vagyoni állapotától függött, midőn a fiuk ifjakká nőttek, járult a vagyonos családokban a fensőbb oktatás a mennyiségtanban, szónoklatban és bölcsészetben, s igy keletkezett azután a tudományos kiképeztetésnek folyamata a hét szabad művészetben, a nyelvtanban, szónoklatban, vitatkozástanban, szám- és mértanban, ide számitva a rajzot is, mely legalább később a negyedik évszázban lényeges részét tette a tanitásnak, földrajzban, csillagászatban és zenében. Plató egy 10 éves fiunak nyelvtani tanitására 3 évet számit, ép annyit a zenei és végül további 3 évet a fensőbb oktatásra, minek folytán csak a 19-ik évben lett volna befejezve az öszszes tanitás; holott rendesen már a 16-ik évben végezték be azt.

Az összes, ugy az alsó mint a felső iskolák közül egy sem volt államintézet, hanem valamennyi az egyes tanitóknak csupán magánvállalata, és egészen a szülék szabadságára volt hagyva gyermekeik számára tanitót keresni és saját vagyonukból dijazni. Csak felette ritka esetekben fedezte a tanitási költséget a község, és az állam egyszer sem gondolt annak felügyeletére, hanem csak arra, vajon a tanitók bizonyos közrendet illető rendeleteket pontosan teljesitettek-e. A spartaiaknál a nevelés nyilvános volt, a tanitást azonban nem fizetett tanitók, hanem maguk a polgárok végezték. Közönségesen egy kerületnek lakói egyesültek, hogy gyermekeiket közösen tanittassák s igy aztán különféle magániskolák keletkeztek, melyekben a tanitványok száma, következőleg jövedelmök is, a tanitó ügyességéhez és hirnevéhez alkalmazkodék, némelykor azonban nagyon tekintélyes volt. A tanitók képessége és tanitási módszerével sem törődött az állam; legfölebb talán annyiban, hogy erre bi-

zonyos kort kivánt, mivel a gyermekek énekmesterének (χορηγός παίδων) 40 évnél idősebbnek kellett lennie. A tanitók, kiknek jövedelme a szülék véleményétől függött, állásukat legtöbbnyire üzletnek nézték, s azért, mint minden iparüző, csak csekély tekintélyben állottak, s főleg ez volt az eset az elemi tanitókkal, kiknek miveltségi fokozata közönségesen nagyon alant állott, ugyannyira, hogy sokszor a némileg müvelt polgárnak ismereteit sem multa felül. Sőt néha saját iskolahelyiségük sem volt, hanem a fiukat a szabad ég alatt és a nyilvános utczákon tanitották.

Mivel a görög fiuk hozzá voltak szokva atyjokkal mindjárt a nap felkeltekor felkelni, a tanitás már a kora reggeli órákban kezdődött, délután is folytatták, és csak a nap lementével végezték be, s valószinüleg a palaestrában tartatni szokott órák szakiták meg. Ha a tanitó a leczketartásban akadályozva volt, ezt a ház ajtajára függesztett hirdetés által tudatta. Félbeszakiták a tanitást a számos ünnepek is. Aiskhinés szerint más személyeknek, mint a tanitó közeli rokonainak, a tanitás alatt a tanterembe lépnie halálbüntetés alatt tiltva volt. E tilalom a görögöknek a már emlitett erkölcstelen hajlandósága miatt a gyermekszeretetre nagyon szükséges elővigyázati rendszabály volt. Ide czélzott ama rendelet is, mely szerint az iskolákat kora regg előtt nem volt szabad kinyitni és est előtt be kellett zárni. A tisztviselők, kik az erkölcsiségre felügyeltek, voltak: a σοφρονισταί, a παιδονόμοι, az ἐπιμεληταὶ τῶν ἐφήβων. A legfőbb felügyeletet az aeiropagok törvényszéke vitte, mint a közerkölcsiség legfelsőbb őre. A tanitás ellenőrzésének egy neme a tanitványok közvizsgálata által a római császárság korában fordult elő először. A tanodai fegyelmet illetőleg, Göröghonban is minden időben nagy szerepet játszott a veszsző és bot az iskolában, mint az engedelmességre, figyelemre és szorgalomra serkentő eszköz. Miért nem csoda, ha az ifjuság nem nagy kedvet érzett az iskolák látogatására.

A tandij, mit valószinüleg havonként fizettek, egész évre csak egy darab arany vagy 20 drachma (körülbelül 7 frt.) volt, ugy hogy az ily elemi tanitónak helyzete, főleg, ha csekély számu tanitványai voltak, igen nyomorult vala. Egyébiránt ugy látszik, hogy a tanitványok számának maximuma meg volt határozva, és 50—60 tanitványnyal biró iskola már a ritkaságok közé tartozott. Mindazonáltal voltak igen népes iskolák is, igy Herodotos emliti, hogy Khios szigetén egy tanterem tetőzete beszakadván, 120 fiut temetett ma-

ga alá. Némely tanodában ellenben nagyon csekély lehetett a tanitványok száma, mint ez kitünik a Stratonikosról mondott adomából. Ugyanis czitherajátszókat tanitván, midőn valaki kérdezé tőle: hány tanitványa van? Mivel iskolájában a Músáknak 9, Apollónak 1 képe volt, és csak 2 tanitványa, felelé: az istenekkel együtt 12. Némely iskoláknak igen tisztességes és diszesen berendezett helyiségei voltak. A gyermekek számára lépcsőzetesen emelkedő ülőhelyek valának, a tanitó pedig velök szemben emelt széken ült.

Az elemi oktatás nagyon hiányos és ki nem elégitő levén, hogy az a magasabb követelményeknek is némileg megfeleljen, a tanitóknak egy új osztálya keletkezék, t. i. a grammaticusoké, kik az elemi iskolákban közlött nyelvtani oktatást tovább folytatták és magasabb fokra emelték, ugy hogy tanitásuk által a fiuk később a rhetorok, mathematicusok és philosophusok előadásait haszonnal hallgathatták. A grammaticusok hasonlóan a zenetanitók- és testgyakorlókhoz, a víni és lovagolni tanitókhoz, nagyobb tekintélyben is állottak mint a csupán olvasni és irni tanitó elemi tanitók, és jobban is dijazták őket, ugy hogy pl. egy παιδοτρίβης a testgyakorlat egy egész évi folyamára egy minát vagy 100 drachmát kapott. Egészen különbözött a bölcsészet- és szónoklat tanitók állapota, kik kevéssel Periklés előtt, a Sokratéstől és tanitványaitól, Plató- és Xenophóntól gáncsolt sophisták fellépése óta nyilvános előadásokat kezdettek tartani, kikhez a vagyonosabb családok ifjai, kik a nagy tiszteletdijat megfizethették, tanpályájok végeztével erős tudományvágytól ösztönöztetve sietve igyekeztek ugy, hogy többen közülök nagy számu hallgatóságot láttak maguk körül összeseregelve. Hogy pedig ugy az egyes tanitók ismeretének és tanképességének, mint a tanitványok egyéni természetének különbözősége mellett ezen oktatásnak gyümölcsei is különbözők valának, és hogy egyik iskolában sokkal nagyobb volt az eredmény mint a másikban, magától értetik; ámbár a görög ifjuság szelleme egészben véve, bizonyára jobb volt, mint a görög szónokok és bölcsészek előadásait Rómában látogató ifjuságé; mivel ők eleitől fogva megszokták volt a tanulást, nem csupán a gyakorlati életre szükséges előkészületnek, hanem eszköznek is tekinteni arra, hogy szellemileg a mindennapi élet üzelme fölé emelkedjenek, és életöknek magasabb irányt adjanak.

Egyébiránt mivel elébb a bölcsészek egyes tanitványoktól leg-

fölebb önkénytes ajándékokat fogadtakel, a szónoklatnak és költészetnek ezen későbbi tanitói előadásaikért meghatározott összeget fizettettek maguknak, mint pl. Protagoras, mely kezdetben igen magasra hágott, többnyire 100 minára vagy 1000 drachmára, körülbelől 37 frt. 50 krra egész tanfolyamért. Gazdag emberek ezenkivül még nagy ajándékokat is adtak a sophistáknak, ugy hogy azok nagy vagyonra tevén szert, gazdagságuk közmondásossá lett. E magas tandij daczára a tudomány után szomjazó szegényebb sorsu ifjak sem tartóztathaták meg magukat, hogy az ilyen oktatást a legnagyobb áldozat árán is meg ne vásárolják, és Kleanthés-, Menedémos- és Asklepiadésről tudjuk, hogy ők éjjel a kertekben és malmokban díjért dolgoztak, hogy nappal a philosophusok iskoláiban jelen lehessenek. Később azonban, minél nagyobb lett az ily rhetori és philosophusi iskolák száma, a magas tandíj mindinkább alászállott, ugy hogy végre közönségesen 3—5 minára ment, mig a nagyhirü tanitóknak mindenesetre még mindig jelentékenyen nagyobb tiszteletdíjat fizettek, igy Isokratés szónoklati tanitásáért egész tanfolyamra 100 minát vagy 1000 drachmát kapott. Némelyek pedig egy-egy előadásért 1—4 drachmát fizettettek.

Mindaz, a mit a tanmódról mondottunk, főleg az attikai és nevezetesen az athenaei iskolákra vonatkozik. Más városok iskoláiról keveset tudunk; mindazáltal a nevelés, Spárta kivételével, egészben véve mindenütt ugyanaz volt. A spártaiaknál a szellemi kiképeztetés átalában mellékdolognak tekintett, és méltán szemökre hányja Aristotelés, hogy ők gyermekeiket állati vadságra nevelik. A boiótiai Aristophanés a thébaiakról rosz bizonyitványt szolgáltat, midőn mondja, hogy Herodotos ott fiatal emberek számára tanodát akart nyitni, de nem engedték meg neki. Hogy itt, valamint egyebütt is, az ifjak tanitásáról, összehasonlitva Athenaevel, roszul gondoskodtak, bizonyitja ama körülmény, hogy épen ezért maguk az értelmesebb szülék fiaikat Athenaebe küldötték.

E szerint az iskoláknak e különféle nemei által Athenaeben a léleknek kimivelésére, valamint a test edzésére nézve elég gond volt forditva. Mindazonáltal a szellemi foglalkozás és a palaestra mulatságai mellett nem volt hiánya az ifjuságnak a felüdülésben és szórakozásban sem, játékok által. Miként első gyermekségükben a leányok festett anyag-, gypsz- vagy viaszbubáikban, melyek olykor mozgatható karok- és lábszárakkal is birtak és melye-

ket férjhezmenetelökig megtartottak, mikor aztán Artemisnek szentelték.: ugy gyönyörködtek később a fiuk a nádparipával felhagyva, a lapta-, abroncs- és csigajátékban, vagy a hintában. Laptával nem csak a fiuk, hanem a leányok, sőt a felnőttek is játszodtak; az érczabroncsot bottal hajtották, miközben csörgött; a közönségesen puszpángfából készült csigát vagy ostorral hajtották vagy kézzel, vagy pedig gyorsan letekergő zsinorral hozták forgásba.

Ezeken kivül voltak még csendesebb és tanulságosabb játéknemek is, nevezetesen összerakható játékok, melyekben több négy- vagy háromszögü kövekkel különböző mértani ábrákat, vagy gyakrabban összevegyitett elefántcsont vagy puszpángfa betükből különböző szókat raktak össze.

A társasjátékok közül, miket a leányok csak az udvaron, a fiuk pedig az utczákon és köztéreken is űztek, megemlitendők: a cseréppel vagy pénzzel való vetés vagy czélvetés, mikor egyik a másiknak kitett cserepét vagy pénzét a magáéval megtalálni, vagy a magáét a másikéhoz minél közelebb vetni igyekezett; a lökjáték (ὤμιλλα), melyben diót vagy egyéb kerek tárgyat egy vont körbe helyeztek, és mindenik igyekvék a másiknak a dióját a körből kimozditani.

A χαλκῆ μυῖα, a szembekötősdinek egy neme és a bujósdi.

Az ἀποδιδρασκίνδα, melyben egy kitüzött czél felé kellett futni.

A cserépjáték (ὀστρακίνδα), midőn a játszó csoport egy, a középen vont vonal által két részre oszolva állott. Ekkor egyik gyermek e kiáltással: νὺξ ἡμέρα egyik oldalon fekete, a másikon fehér cserepet dobott a magasba, ha a ἡμέρα rész esett fölül, az ellenfélnek futnia kellett, a másik résztől üldöztetvén, s a kit megfogtak, azt szamárnak hivták és le kellett ülnie.

A fazékjáték (χυτρίνδα), midőn egyik középen ülve, talán feje fölött fazekat is tartva, innen fazéknak neveztetve, hirtelen megfordult és az őt körülugrálók és ingerlők közül egyet megragadott.

A κολλαβίζειν, midőn egynek bekötött szemmel ki kellett találnia, ki ütötte meg őt, vagy midőn egyik a másiknak szemeit befogta, és egy harmadik őt arczul üté, kérdezvén, melyik kézzel ütötte meg.

A királyjáték (βασιλίνδα), melyben egy fiut királylyá választottak, ki azután másoknak mint katonái- és szolgáinak mindenféle

parancsokat osztogatott, kiknek azokat pontosan kelle teljesiteniök, ha nem akartak büntetést szenvedni.

A valóságos szerencsejátékkal határos ἀρτιασμός, rendkivül népszerü játék, mely abban állott, hogy egyik játszó bizonyos mennyiségü diót, babot, mandulát vagy koczkákat vett kezébe, s a játszótársnak ki kellett találnia, vajon azok egyenlő számuak-e vagy egyenlőtlenek (páros, nem páros). Ezzel rokon volt az új-játék, midőn egyik ökölbe szoritott kezét villámgyorsan kinyitotta, és ismét bezárta, s a másiknak a közben kinyujtott ujjak számát ki kelle találnia.

A χαλκισμός, midőn egy db. rézpénzt forgattak, melyet leesése előtt kinyujtott ujjal való érintés által megállitottak.

A φυγίνδα, midőn babszemeket vagy síma kövecskéket vettek balkezökbe, és a jobb kézzel üteny szerint fellökték vagy tovapattantották.

Mindenféle koczkajátékok, pl. a πενταλιθίζειν, ez abban állott, hogy 5 koczkát tettek tenyerökbe, miket azután feldobtak, és a kéz kül felületével ismét felfogni igyekeztek; ezt leginkább a leányok játszották.

Végül, különféle testgyakorlatokhoz hasonló játékok, t. i. a falábakon való futáson kivül a lábujjhegyen állás, mikor fogadtak, hogy a fej fölött kiterjesztett karok mozgatásai közben az egyensulyt fentartják.

Az egy lábon való ugrás (ἀσκωλιάζειν), nevezetesen tömlőugrás, midőn egy, köröskörül olajjal vagy zsirral bekent bortömlőn egy lábon állottak, ugráló mozdulatokat vittek véghez, és igyekezniök kellett a lecsúszást kikerülni.

A felülés vagy lovaglás a háton vagy a vállakon (ἀναβάδην).

A kötélhuzás (σκαπέρδα), ez abban állott, hogy egy kötélnek, melyet egy felállitott czölöpön levő lyukon keresztül vontak, mind két végét egy egy fiu egymásnak hátat forditva fogta, s egyik a másikát a kötélnél fogva a magasba emelni igyekezett.

Ide-odahuzás, midőn két párt képződött, melyek mindegyike a vele szemközt állott magához áthúzni iparkodott sat.

A fiuk, mikor a gyermekkort elhagyták, játékszereiket Hermésnek szentelték.

Ulár Pál.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

XLIV. Basilius István levelei.

Basilius Istvánról, a ki a Dávid Ferencz püspökségében kolozsvári egyik unitárius pap volt, kevés adat maradt reánk, pedig abban az időben ő is nevezetes szerepet játszott, nemcsak mint a Dávid Ferencz hitnézeteinek ellenzője, hanem mint iró is. E kevés adathoz még egy párt csatolhatunk. Ugyanis a kolozsvári unit. főgymnasium könyvtárában F. VIII. 11. jegy alatt van egy Musculus Dusanus által irt s Baselben 1554-ben kiadott „In Mosis Genesim plenissimi commentarii, in quibus veterum et recentiorum sententiae diligenter expenduntur“ czimü nagy ivrét alaku könyv, melynek első és végső tiszta levelein Basilius Istvánnak saját kezü irásában, néhány álmának följegyzésén kivül, még igen érdekes irásai vannak. Van t. i. saját családjára és hivataloskodása helyeire vonatkozó; továbbá Báthori Kristóf fejedelemhez általa irt két latin levél- és ezen fejedelem nejéhez irt egy magyar levél másolata, mind 1580-ból. Hogy pedig mind ezek az ő, és nem más feljegyzései, az kétségtelen a szövegek tartalmából, minthogy másnak nem volt érdekében ily jegyzéseket tenni, valamint saját nevének aláirásából és a körülmények összevetéséből is. Ezen följegyzések némi világot vetnek azon kor egyházi történetére nézve.

A Báthori Kristófhoz irt egyik levelet, mivel tartalma meglehetősen megegyezik a fejedelemnéhez intézett magyar levelével, fölöslegesnek látom közölni, csak annyit emlitek meg, hogy ebből az tetszik ki, hogy Nyirő Máté a szentek szobrairól tett nyilatkozata miatt került volt fogságba. A más három feljegyzést az eredeti irásmódban közlöm, még pedig a latin nyelvüeket magyar forditásban is, hogy mindenki által megérthető legyen.

I.

Quoniam sic se res habet ut legitimum matrimonium filiorum et filiarum fiat ex cura parentum, ego quoque Stephanus Basilius in elocandis meis duabus adultioribus filiabus, videlicet Elizabetha et Catharina consultus sum a cognatione mea an consentiam de viro illo seu Priro qui illis approbaretur ut affinitate iungeretur familiae nostrae.

Factum ergo est quod illis meis fratribus, mihique et coniugi meae placuit ex diuina ordinatione neque tamen inuitis aut non interrogatis il lis filiabus. Jam igitur ex illis habeo nepotes duos et neptes tres, hoc currenti anno 1580. Generorum autem prior est Gyulensis Joannes nomine, ex celebri familia Ambrosij auri fabri, alter est Zeghediensis Gregorius nomine itidem ex ampla familia, quam conspexi Zegedini, 12. die nou. cum in peregratione essem ac perlustrassem Simandum, Themesvarum, Maconium cum vicinis alijs locis. Nunc restat elocanda tertia filiarum Anna nomine, Rettegini nata anno christi 1566. cui deus prouideat de viro probo, honesto ac pio. Quae autem mihi spes sit de tali viro ante tempus nihil pronuncio cum omnia sint posita in praestientia dei ac eiusdem sancta prouidentia (attestante hoc vel illo Graeco Ethnicoque Poeta Homero, cum ait πάντα γαρ ἐν γοὐνασι τοῦ θεοῦ κεῖται —) sed ubi ea spes eventum felicem sortita fuerit, tunc clarius eam exponam. Interim reponam huc somnium meum mirabile de oppido Belényes, in qno duos transegi annos in sancto domini ministerio, h. e. Pastoratu. Die 28. nou.

Mivelhogy a dolog rendje az, hogy a fiak és leányok törvényes házassága a szülők gondozásával történjék, én Basilius István is, két nagyobbik leányomnak t. i. Erzsébetnek és Katalinnak férjhez adásokra nézve az én atyámfiaitól megkérdeztettem, hogy egyetértek-e azon férfiut vagyis võt illetőleg a ki azoktól elfogadtatott, hogy rokonság által családunkhoz köttetnék. Ugy történt tehát, a miként azok az atyánkfiai, én és a feleségem akartuk, isteni rendelet szerént, de semmi esetre sem azon leányaim ellenére s megkérdeztetésök nélkül. Mostan ezen folyó 1580. esztendőben azok után két fiu és három leány unokám van. Vejeim közül az első János nevü Gyulai a hires aranymüves Ambrozij családból, a másik Gergely nevü Szegedi, hasonlóképpen nagy családból való a melyet Szegeden November 12-én láttam, midőn meglátogattam Simándot, Temesvárt, Makot több szomszédos helységgel. Most hátra van még a harmadik leányom a kit férjhez kell adnom; Anna nevü, született Rettegen Krisztus után 1566-ban, a kinek az Isten adjon egy jámbor, becsületes és kegyes férjet. Hogy minemü reménységem van egy ily férj iránt, arról idő előtt semmit sem szólok; mivel minden mi dolgaink az Isten mindentudásától és az ő szent elrendelésétől függenek. (Bizonyitván ezt ama görög és pogány költő Homerus is midőn igy szól „minden az Isten akaratjától függ"), de mikor a reménység valósuland, akkor világosabban elé fogom adni.

Addig is leirom ide azt az emlékezetes álmomat, melyet Belényes városáról álmodtam, a hol két esztendeig voltam, Istennek szent szolgálatában, azaz papságban. Nov. 28.

(Itt elbeszéli, hogy álmában miként vitatkozott a belényesi templomban a háromság felől).

II.

Exemplum epistolae meae ad Principem missae post reditum in patriam.

Gratia, pax et misericordia cum sanitate corporis a deo patre et domino nostro Jesu Christo. Ammen.

Illustrissime Princeps, domine clementissime. Cum ego sim vnus e numero Pastorum Ecclesiae in Transyluania, ac etiam membrum Consistorij Ecclesiastici, necnon conciuis Colosuariensis, ex annuentia mei Superintendentis ac Judicum patriae meae profectionem institueram certis et priuatis de causis in eam Vngariae inferioris partem, quae Turcico imperio subiacet, et a Simandino Temesuarinum, hinc Czanadinum, Macouium et Zegedinum vsque transij. Fui tamen etiam explorator illorum Ecclesiasticorum virorum qui infecti sunt Judaicis opinionibus atque erroribus illis, quibus obnoxius fuit Franciscus Dauidis, contuli cum illis multa et obstiti quantum fieri potuit, sed frustra, adeo inuasit illos morbus ille lethalis. Redij autem ante biduum, et conabar recta venire ad Celsitudinem Vestram, vt eidem exponerem, quae vel audiuerim in itinere vel egerim cum illis praedictis viris. Habeo enim in scriptis, sed duae res obstaculo mihi fuerunt, quominus meum propositum ad finem perducerem. Vna, carentia sumptuum, altera sermones hominum de aduersa valetudine Celsitudinis Vestrae. Nunc igitur meum reditum in Patriam significare volui Illustri Celsitudini Vestrae, sed hoc vnum oro, vt, si mihi isthuc proficiscendum erit, rhedam dari imperet. Multum enim insumpsi ad peregrinationem meam modernam.

Deus ille Pater omnis gratiae et consolationis misereatur Celsitudini Vestrae, ac eandem restituat pristinae Sanitati, aut mitiget dolores auertatque omnem moesticiam Illustris suae familiae quin etiam omnes aduersitates quae vndecunque obtingere possint. Et hoc ille pater praestet propter nominis sui gloriam et Patriae nostrae conseruationem, per Jesum Christum filium suum dilectum. Amen.

Colosuarij, vltima nouembris Anno nati Jesu Christi, saluatoris Mundi 1580.

Humilis et fidelis Jesu Christi seruus
ac Celsitudinis Vestrae subditus
Stephanus Basilius Colosuariensis

Hazámba visszaérkezésem alkalmával a Fejedelemhez irott levelemnek másolata.

Kegyelem, békeség és könyörületesség testi egésséggel az atya Istentől és a mi Urunk Jézus Krisztustól. Amen.

Nagyságos Fejedelem, legkegyelmesebb Uram! Mivel én az Erdélyi anyaszentegyház papjainak egyike és az egyházi tanácsnak tagja vagyok s egyszersmind kolozsvári polgár, Superintendensemnek és hazám biráinak beleegyezésével elhatároztam, hogy bizonyos magán ügyeim okából elutazom alsó Magyarországnak abba a részébe, mely török uralom alatt van, és Simándról Temesvárra innen Csanádra, Makóra mentem egészen Szegedig; de egyszersmind utánok tudakozódtam azoknak az egyházi férfiaknak is, a kik el vannak telve azokkal a zsidózó vélekedésekkel és tévedésekkel, a melyekért Dávid Ferencz elitéltetett; sokat beszéltem velek és ellent állottam nekiek a menynyire tehettem; de hasztalan, anynyira meglepte őket ez a halálos nyavalya. Két nappal ez előtt érkeztem haza, igyekeztem egyenesen Nagyságodhoz menni, hogy eléadjam mind azt, a mit vagy az utamban hallottam, vagy pedig azokkal a fennt nevezett férfiakkal igazitottam; mert meg van nekem irásban. De két dolog volt akadályomra, hogy feltett szándékomat végre ne hajtsam; egyik a költség hiánya, másik az embereknek a Nagyságod betegségéről való beszéde. Most tehát jelenteni akarom hazaérkezésemet Nagyságodnak; azt az egyet kérem, hogy ha oda kell mennem, méltóztassék megparancsolni, hogy szekér adassék nekem, mert sokat költöttem erre a mostani utazásomra.

Az Isten, a ki minden kegyelemnek és vigasztalásnak atyja, könyörüljön Nagyságodon és adja vissza régi egészségét, vagy enyhitse fájdalmait és távoztasson minden szomoruságot Nagyságos családjától és bár honnan jöhető csapást. És ezt adja az atya Isten a maga nevének dicsőségére s a mi hazánknak megtartására az ő szerelmes fia a Jézus Krisztus által. Amen.

Kolozsvárt november utolsó napján, a Jézus Krisztusnak a világ megváltója születésének 1580. esztendejében.

Jezus Krisztusnak alázatos és hűséges szolgája, s Nagyságodnak alattvalója
Kolozsvári Bazilius István.

III. *)

Az mi mennyei zent atyancnac Nagyságodon walo könyörületesseget a betegsegböl walo meg zabadulasba kiuanom, es tiszta züböl ö felsegenec ezert könyörgöc. Touabba követem Nagysagodat mint kegyelmes azzonyomat hogy ennekem megbocsasson es wakmerösegemnec ne tulaidonicza hogy esmeretlen woltomra kellet irnom Nagyságodnac ez levelet, mert erre engemet nagy zükseges okoc kenzeritettec. Elsö, az N. betegsegen walo zomorusagom, mivelhogy tudom N. zeretetit az Istennec tizta igheiehez, és gondviseleset is az ö ecclesiaiahoz. Masod, az io ügyekezetem az en rendem es hivatalom zerent a tanacz adasba, mivel menekedhessec meg N. ez ielen walo betegsegeböl. Harmad, az nyomorult kereztyen atyamfiahoz walo zeretet es könyörületesség, ki masnak wetkeiert fogua tartatot immar harom holnaptol fogua, ő artatlan leven, mondom az Colosuari Niyrö Mateboz, kinec artatlansagat N. eleibe adom. Hogy azocaert ez meg zabadullyon N. altal mentö hamarab lehet, en Nagysagodnac zent irasbol adoc peldat elö es orvossagot az N. betegségéböl walo megzabadulasra. Olvastassa meg N. az Moises elsö könyvenec huzadic rezet, ot meg talallya az oruossagot. Mert Abimelech Geraranac kiralya nem tuduan hogy Sara azzony felesége wolna Abrahamnac · hanem ö huganac hivén lenni (a mint Abraham is az ő ferie feltebe meg hatta wala neki hogy ö huganac nevezne magat) hozza vitete azt hogy wetkeznec welle De Isten mit czeleküec Abimelech hazaual? Oly csapast vete rea hogy nagy erőtlenseg lenne mind a kiralyon, mind feleségen mind zolgalo leanyin, mely miat nem nemzhetne a kiraly es nem zülhetnenec hazaba walo azzonnepec. De mihelt megintete Isten ötet almaba hogy nem iol czelekedet wolna Saranac elwitetesebe, mert Abrahamnac felesége wolna, mingyarast meg azon eiel fel kele es zolgait meg fenyite hogy senki ne nyulna ahhoz az azzonyhoz, es Abrahamot is meg fedde mire vitette volna ötet abba az nagy csapasba. Isten elött is meg menti magat hogy ö együgyü züböl czelekedet volna, nem tuduan hogy az az azzony felesége wolt wolna Abrahamnac. Erröl penig Isten is tanubizonysagot tön neki hogy tudatlansagabol cselekette, es azert is nem acarta weztet hanem meg intette hogy meg terien gonoz ügyekezetiböl.

Zinte eckeppen wagyon Vrunc ö Nagysaganac mostani dolga az Colosuari fogolylyal. Követem en mind ö N. s mind te N. t. Elhittem en azt hogy ti N. zereti es feli az Istent, es oltalmazzatoc annac

*) A hosszú magánhangzók mind alól vannak ékezve az eredetiben, de a nyomda ilyen betükkel nem rendelkezik.

tiztességét, azonkeppen zeretitec az emberec közöt walo io erkölczöket es azocnac meg tartasara nagy gongya wagyon ti Nagysagtoknac. De mibe wagyon a böckenes! ket dologba. Elsöb im ebben hogy az Nyirö Mate mas ferfiuual ö tarsawal wolt az malomba, es egyik egy fele masic mas fele bezellet, az tanuc egybe zurtac zavartac az ö bezedeket, es a mit az Nyirönec tarsa octalanul es nem kereztyenül bezellet erre is kentec.

De kitetzik öt tanunac wallasocbol hogy Nyirö Mate azocat nem zolta. Oztan Nyirö Mate esküuesenel is meg mondotta Vrunc ö Nagysaga kepebeli ember elöt s a ket Püspöknec es töb egyházi zemelyeknek elötte, (iollehet ackor en ielen nem woltam sem az N. predicatora Vitez Peter Vram) hogy ö nem rezes affele bezedecbe, de nem adtac helt a tanuc ellen az ö esküuesenec. Ennekem is nemczak egyzer esküt illyen igheckel hogy Isten az ö zent zinet ne aggya latni ha ö ugy zollot. Azert az embert weztette az ö tarsa gonoz nyelwessége.

Masic bökkenő imez. Két papas azzonyember wolt kiwaltkeppen wadosa ez Nyirönec, ezenec esküttec rea. A egyic ezecnec nem tizta zemely, mert egy nehany lopast tött, mellyet rea bizonyithatnac. Az masic az Vranac bezellette a dolgot a mint acarta, es az Vra az ö felesege zauahoz kepest esküt meg, de ö maga nem wolt a bezedeknec halloia, ot sem wolt a malomba. Immar latta te Ngd. mint löt a dolog. Öt tanu megmenti Nyirö Matet, a többi a leanytol megwalua gyanos tanuk. Mit mongyak ezekre? Az Isten elöt Vrunk ö N. megmentheti magát hogy tizta züböl az ö nevenec oltalmaztatasaért és a gonoz nyelueknec tilalmaert együgyüsegböl mas embereknec panazolcodasocra es az tanuknac bizonysag tetelire büntette hozzu fogsaggal ez embert. De az ellenkező tanucnac bezedic, es ez embernec iambor elete es züböl walo soc alhatatos esküvesi meg menti ötet. Ha penig zinte wetkes wolna ez dologban is, nem elegh wolna-e neki ennyi ideig walo fogsaga, rettegese es marhaiánac es eletenec fogyatkozasa? ki eztendeig czak adossagabol sem menekülhetic ki? Tudom en mibe al ö neki ez fogsag. Meg ez elöt ket holnappal kert wala fel adossagot fl. 25, kit a soc könyörgesre heaba elköltöt. Azolta hizem hogy soccal többet kert mint illyen nagy nyavallyaiaba. Legyen azert irgalmas Vrunc ö N illyen szegeny iambor együgyü emberhez ha zinte wetkezet wolna nyelueuel is. Nezze az ö zeghen wen annyat is, ifiu feleseget es ket kis gyermeczkeiet, miert tezi ö Ng. elhetetlenne es koldussa öket? En tizta züböl zanom nyavalyast mint kereztyen tagot es ha hon löttem wolna örömest törekettem wolna erette Vrunc ö Ng. es az orzagnal, ha heaba lött

wolna törekedesem is. Mert tudom miczoda sententiaual iteli meg az Vr Jesus Christus ez világot, es ennek maid weghe lezen, ot kell minnyaiuncnak lennünc. Tanaczom czak ez te Ng. hogy ez embert Ng. zabadicza meg, mert addig mig meg nem zabadul, ez wilágon mennyi oruos wagyon is, nem hiszem, hogy Ng. meg gyogyithassa. De ha Ng. megzabaditatya, mikeppen Abraham az könyörgessel tauoztata el az Istennec czapasat Abimeleck hazatol, azon keppen az mi sok aitatos könyörgesünc altal az Ng. betegseget el wezi, meg az nyaualyakat is az Isten el fordittya az ti Ns. czaladgyabol, es hozzu eletet ad.

Lattya penig az menybeli Isten ki minden büneknec wisgaloia hogy prophetai indulatbol es zorgalmatossagbol irtam te Ngnac ez tanacz adast es intest. Isten nekem adgya azt a gonozt es az en czaladomnac a mit en kivannek ti Ngnak. Sőt mind untalan walo örömöm wagyon Istuan kiraly ö felsegenek is minden elementen és az Istennec züntelen könyörgöc eleteert es győzedelmeert. Irtam Vruncnak is ö Ngnak egy supplicatiot a zegény fogoly mellett ezen wital, talam Isten azt tezi hogy ö Nga züue meg lagyullyon hozzaia, kit aggyon ö Istensége. Amen.

Az mindeneken vralcodo Vr Isten, ki a mi Vrunc Jesus Christusnac zent attya, es minden ioknac kutfeie, gyogyicza meg Ng. mind Vruncal ö Ng.ual egyetembe, es walakic többec wolnanac az ti Ngtoc udvaraba. Amen.

Adatot czen leuel Colosuarat, karaczon havanac harmad napian. Christus Jesusnak zuletese utan 1580.

Oldaljegyzés:

Completa est mea prophetica in morte huius Principissae. Nam eam mortem obijsse audiui, 16. febr. 1581.

Christus Jesusba
Ng. alazatos zolgaia
Basilius Istuan
Colosuari.

Oldaljegyzés:

Woluntas et conatus pro opere est apud Deum.

Közli Benczédi Gergely.

A PAPI BEIGTATÁS MÓDJA ANGLIÁBAN.

Az a barátság és testvéri összeköttetés, mely köztünk és angol hitrokonaink között mindennap szorosabbá válik, kötelességünké teszi, hogy a mennyire lehet, szerezzünk kimeritő ismeretet egyház-szervezetükről, nevelés-rendszerükről, bel- és külélctükről, mert ha ők találnak tanulmányozni valót a mi intézményeinkben, nekünk bizonynyal sok hiányzik abból a mi nálok a fennállás főfeltétele. Mi ez alkalommal a mi papi beiktatásunknak megfelelő szertartást kivánjuk a „Ker. Magvető“ olvasóival megismertetni.

Az angol unitáriusok egyházi szervezetének természetes következménye, hogy nálok a papszentelés a miénkhez hasonló rendszeres alakban nincsen meg. Az unitáriusok és velök együtt a többi szabad keresztények ott azt hiszik, hogy mivel az egyén buzgósága alkotja az egyházat, az azt fenn is tartja *). Ugyanezért, midőn a papnövendék tanfolyama lejárt, az intézet igazgatója a tanárikar nevében leirván tanulói müködését és ebből kifolyólag olyan bölcseséggel és prófétai látással, mint a minővel az intézet jelenlegi igazgatója, a nagyhirü bölcsész Dr. Martineau bir, jövőjét elébe rajzolván, őt megáldja és azzal elbocsátja, mondván: eredj azon az úton, melyet az Úr elődbe szabott, tanitsd azt a mit tudsz, és tégy bizonyságot arról a mit láttál. Ez az angol unitárius pap felszentelése. E percztől fogva ő saját maga embere, és szónoki tehetsége s más előnyös tulajdonai által szerzi meg magának a szószéket, a honnan e nagy mester szellemének vezérlete alatt érezvén magát, hirdesse a legnagyobb mester evangeliumát, mely örömhir legyen mindeneknek.

Az ifju lelkész megválasztatása egészen magán uton történik. A gyülekezet megteszi az ajánlatot, és ő azt, ha alkalmasnak találja, elfogadja. A meghivás elfogadása utáni első isteni tisztelet, mely mivesnap is történhetik, a beköszöntés innepe, melyet a lapokban már jó előre közölnek. Az ünnepélyben a beavatandóval együtt részt vesznek: 1.) egy pap, ki az éneklés után a bibliából bizonyos

*) E nagyszerü elvet Brown Róbert mondotta ki legelőször 1572 (nevezetes időszak az erdélyi unitáriusokra nézve) s ezzel vetette meg alapját az angol Independens egyesületeknek.

részeket olvas fel és könyörög; az ezt követő ének után 2.) a gyülekezet nevében egy másik pap a szószékről fogadja az ifju lelkészt, 3.) egy harmadik pap a környék papjai nevében üdvözli és fog vele baráti kezet a közönség előtt, mire 4.) a beiktatandó lelkész válaszol. Ezt követi 5.) a beiktatandó által felkért tanár vagy papnak hozzá intézett barátságos utasitó vagy buzditó beszéde. 6.) Egy szintén általa választott egyén beszéde a gyülekezethez; az egészet bezárja: 7.) a beiktatott által mondott ima és közének.

A beiktatásnak ez a rendje az unitáriusok között csaknem általánosnak mondható, ámbár minden pap saját tetszése szerint módosithatja. Alakja teljesen elüt a miénktől, s tartalma olyan, hogy minden unitarius és nem unitárius pap és gyülekezet figyelmét méltán kiérdemli. Az egész ünnepélyen átalános buzgóság és lelkesedés tükröződik vissza. De hogy annak valóságos szellemével megismerkedhessünk, lássunk nehány kivonatot egy ily ünnepély alkalmával elmondott beszédekből.

Észak-Angliában, Lancashire-megye egyik városkájában közelebbről e sorok irójának egy volt tanulótársa foglalta el szószékét. A gyülekezet egyszerü, de értelmes munkásokból áll, kiknek a mint megbizottjok kifejezte, „oly papra van szükségök, kinek legyen meleg szive és kész akarata elvállalni azt a munkát, a mely szabad mezőn független és szabad, minden dogmai formához való kötelezés nélkül."

A beiktatandó lelkész tiszt. Street Kristóf Jakab úr erre igy válaszolt: „Én becses meghivásukat azon meggyőződésben fogadtam el, hogy az önök czélja minél közelebb jutni Istenhez. Erre nézve megállapitott dogmai formára nincs szükség s azt önök sem készitettek; nagyon helyesen. De ez az én teendőimet annál sulyosabbakká teszi, mert igy nekem kell egészen szellemi vezéröknek lennem. Bizony e nagy feladattal szemben nehéz aggodalom fog el, melyből csak az a gondolat és érzés emel ki, hogy pályám épen olyan magasztos és szent, mint terhei a mily nagyoknak látszanak. Nemde nagyszerü elfoglaltatás-e embertársaimat az istenes dolgokban szolgálni s őket a bűn veszélyétől megmentve Istenhez közelebb emelni? Barátim, midőn engemet körötökbe lépni láttok, kérlek, ne tekintsetek ugy mint papot (priest anglican értelemben) hanem mint egy magatokhoz hasonló munkást. Igyekezni fogok, hogy rokonszenveteket megnyerhessem, hogy veletek együtt érezzek és gondolkozzam. A szószékről csak olyat fogok elmondani, a minek igazságáról meg leszek győződve. Ebben, kérlek, segitsetek kö-

zös erővel. Munkáljunk egy hő szivvel bármily sorsban és igy várjuk munkánk gyümölcsét is."

Az ünnepélyen, a beiktatandó lelkész felhivására, részt vett a londoni Manchester New College egyik kitünő tanára, az angol unitárius lelkészek egyik legjelesebbike, a nagy magyar barát Capenter Estlin József úr is, kinek az ifju lelkészhez intézett beszédéből a következő kivonatot közöljük:

„Némelyeket csaknem bámulatra ragad, hogy még ma is akad valaki, ki a keresztény lelkészségre szánja magát! Szem előtt tartva azokat a rázkodásokat, melyek a theologiát némelyek szerint egész alapjában megingatták, ki merné annak támogatására ajánlani magát? Sokan azt hiszik, hogy a theologia erődei csak bizonyos időre szóló müvek, s ha a szabad gondolkozás aláaknázása folytán egyszer összeesnek, soha többé vissza nem lehet állitni.

E csodálkozás nem is volna okadatolatlan azon esetben, ha az Isten szolgáját kérdőre lehetne vonni mindenért, a mit Istenről akár a bibliában, akár pedig azon kivül elmondottak; ha neki arra kellene kötelezni magát, hogy Istenről ugy fog gondolkozni, mint Mózes vagy Pál; vagy ha a Fiu és a Szentlélek mivoltát a niceai és konstantinápolyi püspökökkel s az ő megtestesülését az ugynevezett athanasiusi hitvallás szerint kellene meghatároznia. Azonban ön semmi kötelezettséget nem vállal magára az igazsághoz való hűségen kivül. De ugyanezért meg kell hogy szerezze a legszélesebb körü és legtisztább látnoki tehetséget. Környezete olyanokból fog állani, a kik az igazságot nem azon szempontból tekintik mint ön, s arról, a mi ön előtt legszentebb igazság vagy azt mondják hogy nem az, vagy csak részben ismerik el. Engedje meg kérnem, hogy legyen mindig rokonszenves és tiszteségadó inkább, mint sértegető. Tudom, hogy a hol véleményösszeütközések merülnek fel, ön képes lesz megvédeni állását, de azt ajánlom, hogy keresse inkább az erkölcsi, mint az értelmi bizonyitékokat. Ne annyira argumentummal, mint rokonszenvvel igyekezzék kivívni győzelmét; hidje el, hogy a tévedés is csak megforditott igazság, s hogy soha olyan hit nem foglalta el az emberi keblet, melynek gyökere ne lett volna az emberi természetben. . . . .

A pap értelmi müködése mindig alsóbb rendünek tekintendő erkölcsi befolyásánál. A mi feladatunk nem annyira új igazságok felfedezésében áll, mint abban, hogy profétáljuk az isteni örök igazságot. Eddigelő még egyetlen felekezet sem volt azon szerencsés helyzetben mint mi, hogy a religio fősulyát inkább a jellem képzésére, mint a

credora fordithassa; hogy szelidséggel bár, de hiba nélkül mutassa ki, hogy a lélekben legfőbb tekintély az igazságé, és hogy ezeket azon szellemben tegye, a mint azt nekünk Jézus Krisztus megmutatta. Mert az ő kétféle természete, mely mig az éggel egyesitve van, a földdel is rokonságban áll, kisebb-nagyobb mértékben megvan mindenkiben, és a lelkész kötelessége, hogy nekik ezt kijelentse, és meggyőzze őket nagy elhivatásukról és a lelkökben letett drága kincsekről, hogy igy saját tapasztalatok utján tegyék azt a tanubizonyságot, a melyet a mester tett. Mindezt pedig tegyék a betühez való ragaszkodás és bármely más tekintély felállitása nélkül, minthogy tekintély egyedül csak az Isten.

Találkozunk olyanokkal, a kik azt mondják, hogy a kereszténység leélt hatalom, mely diadalait külső körülményeknek köszöni, s csakis a kegyetlenségek és vérontások voltak sajátja. Azok pedig, kik a történetet mégis nem ferditik el ép ennyire, s nem vetik meg ama legfőbb erőt, mely felébresztette keblökben a tudvágyat és emelte az áhitatot, arra figyelmeztetnek, hogy a Jézus tanai elégtelenek és félrevezetők. Azok negélyezve igy kiáltanak föl: zárd be a testamentumot s olvasd az államgazdászattant és a jogtudományt. De nekünk, nézetem szerint tisztában kell lennünk azzal, hogy cselekedetünkben és beszédünkben legjobban követhetjük Jézust, ha főbb elvei mellett megmaradunk, ha minket az általa nyilvánitott szeretet lelkesit.

E tekintetben a szabad egyház lelkészének nem arra kell törekednie, hogy az embereket a helyes szokásokban disciplinálja, hanem hogy szokásaikba istenesebb életet leheljen. Járatlan mezőkön új útakat kell nyitnunk, némelykor bátran és merészen, habár sokszor nem is látjuk a mester nyomdokait. Midőn új problemákkal kell szembeszállanunk a társadalomban, melynek szövevényességéről ő nem is álmodott, s oly kisértésekkel vétetünk körül, melyekre ő minket nem figyelmeztethetett, mi teljesen segélytelenek leszünk, ha csupán arra törekszünk, hogy az ő életszabályát állitsuk elé, és ha a magaviselet szabályaiul csupán azon töredékesen fenmaradt intéseket veszszük, a melyeket tanitványainak adott. Tehát önnek arra kell törekedni, hogy az ő szellemének megszentelő hatalmát vigye be az emberek életébe. Meg kell mutatnia, hogy az miképen éleszti a mieink iránt való kötelességérzetet, miképen szenteli meg minden munkáinkat és mulatságainkat s szerez lelkünknek tiszta gyönyöröket. Ezek ismeretére csak fokonként lehet eljutni; ne csüggedjen, a tapasztalat lassan tanit, de tanitása annál biztosabb leend.

Nagy vivmányok avagy tettek elbeszélése s a szellem kiváló szépségei rajzolása által, az önt körülvevő ifjak lelkét alakitsa a keresz-

tény jellem nemes épületévé. Magyarázzon meg nekik mindent, a mi a multban legnagyobb értékkel bir s igyekezzék azokat szavai és tetteivel az élő jelenre vonatkoztatni. Igy azt hiszem, ön ugy fogja találni, hogy ámbár körülményeink megváltoztak, s új viszonyok újabb kötelességeket szabtak reánk, mégis a mi bennünk legjobb, az csak Jézusban volt teljességben, és ő az emberi lélek fönségének és erejének jelképe. Az általunk fentartandó álláspont ennél alsóbb rendü nem lehet. S a mig az általa elért magaslatra el nem jutunk, nincs okunk kérdezni: „Hová fennebb?"

Ezekből itélve és elgondolva a még ezeken kivül elmondott számos hasonszellemü beszédet, meg lehetünk győződve, hogy angol hitrokonink az értelemnek és érzelemnek, egy közönséges beiktatásnál is, nagy tért engednek, s megczáfolják az unitáriusok ellen sokszor emelt rideg észszerüség vádját. Annál emelkedettebb, müvésziebb és buzgóbb éneklést hallani a mi ott hallható, valóban ritkán lehet.

A beiktatás aval végződik, hogy a vidékről összegyült ügybarátok és helybeliek közös ebédje után estve kissé szabadabban s annál érdekesebben folytatják az eszmecserét és beszélgetést a nyilvános meetingen, hol a mig egymással ismerkednek, addig másfelől vitatkozásokat és buzditó beszédeket tartanak.

Ez a beiktatásnak nyilvános része, a melyben rendesen más felekezetüek is részt vesznek. A legközelebbi vasárnapon tartja a lelkész a miénknek megfelelő beköszöntést. Jelen esetben az aratási ünnepély is össze volt ezzel csatolva, a mi az ünnepély nagyszerüségét igen emelte. Ugyanaz nap délutánján a pap beköszönt a vasárnapi iskolába is, mely a legtöbb helyt nagyszerüen van berendezve. Itt a leányok ugy nőnek fel mint szép virágok, és a fiuk mint az Isten temploma számára kicsicszolt szögletkövek.

A mily tiszta szivhangok bocsátották el az ifju papjelöltet szabad szárnyára, ép oly meleg ölelések fogadták őt azok között, kiknek szivük és lelkök az övével egy vala. Ugy tetszik, mintha ez egyszerü s kiskörü munkában valami nagy hatalom rejlenék. Benne az erős angol puritanismus hatalma nyilvánul. A mi püspöki rendszerünkhez szokott s az alatt magát oly boldognak érező hivünk csodálkozhatik, hogy az egyes gyülekezetek minden központi hatalom nélkül fenn tudják magukat tartani. S nem ok nélkül, mert tán más ezt nem is tehetné meg mint az angol, kinél az önmunkásság, függetlenség és felelősségérzet annyira ki van fejlődve. De

az egyes gyülekezeteknek függetlenségükhöz ragaszkodását másfelől a történelemből kell megmagyaráznunk. A reformatio első százától kezdve a mai napig az angol egyház sokszor, de nagyon sokszor kisértette meg az uralkodó hatalommal az „uniformitas“ kieszközlését. Eszközei nem egyszer vérlázitók voltak. De, a hogy 1662. mintegy hat ezernyi lélek derék papjaival az angol egyház kötelékeiből magát kiragadta, megtagadván az athanasiusi hitvallás formán alapuló 39 articulus aláirását, az Independenseket többé semmi hatalom sem birhatta sem a püspöki egyházba való visszalépésre, sem pedig arra, hogy ők ez egyházéhoz hasonló szervezetet alkossanak maguknak. Az Independensek közül a szabadabb elvüek ezelőtt mintegy száz évvel unitáriusokká lettek, de az egyházi szervezetre nézve az independentismus elvét minden kisértések ellenében is megőrizték. Unitárius hitrokonink e rendszerrel is ma már egy hatalmas és tekintélyes testületet képeznek. Hatalmuk az egyes gyülekezetekben áll s ebben annak minden tagja tényező, de legfőbb a pap. Az ő legmagasabb helye és méltóságának legfőbb polcza a szószék. De kérdés, ha valjon a mennyivel szószéke inkább egy szinvonalon van az ülésekkel mint a miénk, nincs-e ő is annyival közelebb népének szivéhez és értelméhez?*) Valaki erre tán azt jegyzi meg, hogy a minél közelebb van a földhez, annál távolabb is esik az égtől, de erre nézve itt csupán az angolok átalánosan elismert hitbuzgalmára hivatkozom. Bizony-bizony alig hihetni, hogy az ők és a mi buzgóságunk a szószék aránya szerint volna!

A pap a szószéken kivül is nagy tényező. Ő hiveinek mindig éber őre. Velök folytonos érintkezésben van a mennyiben az idősebb, ugy mint az ifjabbaknak, hetenként előadásokat tart a szükségesebb tudományágakból, énekből és zenéből.

Az ifju lelkészre ebből láthatólag nagy kötelességek nehezednek, melyek erejét, különösen kezdetben, igen megpróbálják, de az az érdekeltség, melylyel a közönség minden munkásságát, törekvését figyelemmel kiséri, méltányolja, s vele együtt munkál és él, a terhes igát reá nézve gyönyörüségessé teszi.

Boros György

*) Az angol unitáriusok és más szabad keresztények szószékeiket némelykor csak egy emelvényre épitik, mely, minthogy a templomnak piacza nincsen, a székekhez nagyon közel esik. Falba emelt szószékek nincsenek divatban.

ANGOL BARÁTAINK.

Mielőtt az angol unitáriusok képviselőinek, kik Székely-Kereszturon tartott emlékezetes zsinatunkon megjelentek, küldőik előtt tartott beszámoló beszédeiket közölnők: helyén látjuk röviden megemlékezni arról a testvéries viszonyról, mely közöttünk s a velünk rokonszenvezők között eleitől fogva létezett. Jól esik lelkünknek visszatekinteni a multba s figyelemmel kisérni ama rokonszenv és benső kapocs időről-időre történt megszilárdulását; mert ez tanuskodik arról, hogy a lelkiismeret szabadságáért vivott nehéz küzdelmeinkben az isteni gondviselés sohasem hagyott magunkra; mindig voltak, habár a távolban is, barátaink, társaink „a hitben, szeretetben és reményben“.

Legelső hitrokonsági viszonyunk a lengyelhoni unitáriusokkal volt, kikkel való közlekedésünk egy évszázon át tartott, mikor aztán a jezsuiták ármányának sikerült az unitarismust ott megsemmisiteni.

A hazájukból kiüldözöttek egy része Erdélybe jött, hol a magyar unitárius hitrokonoktól barátságosan fogadtatva, mintegy másfél százig saját nyelvükön tartottak isteni tiszteletet, később pedig teljesen beolvadtak a magyar unitarius ekklézsiákba.

Az unitarismusnak Lengyelországban történt elenyészésével a hollandi „Arminianusok“-ban vagy a mint még nevezni szokták „Remonstransok“-ban ujra rokonszenves hitfelekre találtunk, a kik, ha nem is vették fel az unitárius nevet, az egységhivőkkel szorosabb érintkezésbe léptek. Az erdélyi unitárius ifjak egész a mult száz végéig a hollandi egyetemeken nyerték tudományos kiképeztetésöket a remonstransok szellemi és anyagi támogatásai mellett. Irántunk való meleg rokonszenvöknek szép tanujelét adták ama tekintélyes összeg (9500 frt.) által, melyet az 1697-diki nagy égés alkalmával szomoru helyzetbe jutott kolozsvári ekklézsiánk számára küldöttek. A remonstransokkal való összeköttetésünk az ők és a mi viszonyaink és körülményeink megváltozása miatt a mult évszáz végén megszakadt; de nem sokáig voltunk hitbeli atyafiak és barátok nélkül, mert 1821-ben a hatalmas Angliából érkezett levél abban az örvendetes meglepetésben részesitett, hogy ottan is vannak unitáriusok, a kik ohajtanak felőlünk s viszonyainkról bővebb ismeretet szerezni s velünk közelebbi érintkezésbe jőni. Az 1825-

ben alakult „brit és külföldi unitárius társulat“ szintén első kötelességének ismerte az erdélyi unitárius egyházakkal az összeköttetést minél szorosabbá tenni. Érkeztek is csakhamar több rendbeli küldemények igazi testvéries szeretettől áthatott üdvözletek kiséretében. Az új hitfelekkel szövődött eme viszony és közlekedés többféle ok és körülmény miatt nem szilárdulhatott meg egészen 1858-ig. Ekkor ama páratlan áldozatkészség, melyet Paget János hitrokonunk közremüködése folytán egyházunk megmentésére hoztak; továbbá 1858-ban Tagart Eduárd, s 1859-ben Steinthal jeles lelkészek látogatásai, ugy szintén a Londonban levő „Manchester New-College“-nek pap és tanár jelöltjeink számára történt megnyitása: a keletkezett hitrokonsági viszonyt és kölcsönös érintkezést bensőbbé és szilárdabbá tették, ugy hogy 1868-ban háromszázados évfordulati ünnepélyünkre már képviselőt is küldöttek a hirneves tudós Tayler János személyében, ki érdekesen irta le utazását s benyomásait. Ugyanez ünnepélyre az amerikai Egyesült Államokban levő unitáriusok is, kikkel 1831 óta vagyunk érintkezésben, szintén küldöttek üdvözlő iratot. Ugyancsak 1868-ban Kolozsvárra jött Dall, amerikai lelkész és indiai missionarius is, kinek közbenjárása következtében az érintkezés még élénkebbé lett, sőt anyagi segélyben is részesitettek, a mennyiben a Channing műveinek magyar nyelven leendő kiadása költségeinek fedezését megigérték, a melyet, a mint tudva van, be is váltottak.

Francziaország szabadelvü protestansai közt is élénk rokonszenv nyilvánult irányunkba már 1869-ben. Ugyanis Coquerel Etienne melegen irt egyházunk sorsáról s háromszázados ünnepélyünkről. Ugyanez évben Buisson Ferdinánd akadémiai tanár a szabadelvü kereszténység Unioja nevében, Neuchatelből (Svájcz) rokonérzelmes levelet intézett Consistoriumunkhoz, melyben azt az óhaját fejezi ki, hogy: „testvériesüljünk a keresztény solidaritás szellemében“.Az 1873-ik év még szerencsésebb volt az angol és amerikai hitrokonokkal folytatott viszony szorosabbá tételére nézve. Ugyanis ifj. Fretwell János, buzgó angol hitrokonunk s hazánk lelkes barátja közremüködése következtében az amerikai, angol és magyar unitáriusok küldöttei Budapesten egy nevezetes értekezletet *) tartottak, melynek eredményéül tekinthető Morison Róbert jeles lelkész látogatása; a Channing és Priestley tanári székek felállitása. Ugyanez évben Kolozsvárra jött Coquerel Athanase is a

*) L. Ker. Magvető 8. köt. 262. l.

párisi hires protestans lelkész, hogy — a mint ő mondá — személyesen is megismerkedhessék a legrégibb unitárius egyház hiveivel. E jeles férfi a katholikus Francziaországban, sőt annak épen szivében Párisban terjesztette a szabad vallási nézeteket; meghasonlván orthodox protestans hitrokonaival, nyiltan az unitárius álláspontra állott s az angol és amerikai unitáriusok évi közgyülésein prédikált is. Erdélyországi útját a „Revue Politique et Littéraire“ czimü szemléjében nagyon érdekesen irta le. Minden sorából a legmélyebb rokonszenv tűnik ki irányunkba.

A reánk nézve oly nevezetes 1873-ik év után Fretwell János barátunk egész apostoli buzgóságot fejtett ki az Egyesült Államokban ügyünk iránt. Az ő lelkes felolvasásának eredménye a Richmond Anna nagybecsü alapitványa (10,000 frt.) 1875-ben.

Az 1875-ik évben Fretwell János atyánkfia újból Erdélybe jött, s ekkori látogatását aval örökitette meg, hogy lelkes felhivására angol hitrokonink egy szép összeget gyüjtöttek a székely-keresztúri középanodánk épitési s taneszközökkel felszerelése költségeinek fedezésére.

1879. tette fel a koronát az angol és amerikai hitrokoninkkal való eddigi összeköttetéseinkre. Dávid F. emlékünnepélyünkre eljöttek Gordon és Chalmers urak. És hogy mennyiben szilárditotta e látogatás összeköttetésünket, arra nézve most hadd beszéljen a Londonban f. év oct. 22-én a Canon-Street-i Hotelben tartott nagy meeting, melyet Martineau Dávid elnöklete alatt az Erdélyből hazatért követek üdvözletére rendeztek.

Chalmers úr a következőket mondotta: „Nagy örömet okozott nekem annak látása és tapasztalata, hogy hitrokonink keleten oly nagy érdeklődést tanusitnak küldetésökben és hogy ez érdeklődés nem egyéb, mint az unitárius kereszténység terjesztése. Mindnyájunknak el kell ismernünk bámulatos tulajdonságait egy olyan népnek, a mely három évszázon keresztül annyi nyomás és üldözés alatt is fentartotta hitét. Én úgy hiszem, hogy érdekelni fogja önöket e nép eredetének története, mely a negyedik század óta ismeretes Európában.“ Itt előadta röviden a székely nép eredetének történetét, melyet nagy figyelemmel hallgattak. „Minden bizonynyal — folytatá — nevezetes nép a székely. S azt is tekintetbe kell vennünk, hogy midőn az unitárius vallásra tértek, azelőtt csak nehány századdal terjedt volt el a keresztény vallás közöttök. A székelyek egyszersmind szabadság szerető nép. Csoda, hogy szabadságszeretetökért a reájok mért nehéz csapások sulya alatt nem semmisültek meg.“ Ezután részletesen elbeszélte főbb vonásokban val-

lási küzdelmeinket s jelen állapotunkat. Felemlitette, hogy az általok nyujtott segélyek mily nagy solgálatot tettek nekünk s fognának tenni ezután is; és hogy a székelyek mily nagy hálával viseltetnek az angolok iránt. „Rokonszenvünk mindazon jelei, melyeket eddig irántuk tanusitottunk, nem voltak egyebek, mint jó földbe vetett magvak, melyek százszoros gyümölcsöt fognak hozni". Továbbá kifejezte a magyar hitrokonok pártolásának szükségességét nemcsak vallási, hanem miveltségi tekintetből is. Beszédét, mely egy óráig tartott s mely kiválóan az angol közönség igényeihez volt alkalmazva, igy végezte: „A nemzet függetlensége most biztositva van, s most az ideje, hogy a nép értelmi fejlődése a lehető legnagyobb mértékben eszközöltessék; mert a magyar faj vele született magas tehetségeinél fogva, melyek fejlesztésében hoszszas ideig akadályozva volt, azokat kellően kimivelve, valóban arra van hivatva, hogy világossága legyen a kevésbbé mivelt keleteurópai népeknek. Ugy hiszem, hogy Kelet-Európa mindazon válságos küzdelmeiben, a melyekkel még ezután kell szembenézni, a magyar nemzet kitünő erényeinél fogva dicsően meg fog állani, és e nemzetnek Nyugot-Európa kellő méltánylással és elismeréssel fog adózni. És el fog jőni az idő, midőn Magyarország teljesen független lesz s az alsó Dunánál a miveltség központja és a legnagyobb politikai hatalom leend és egyszersmind védfal ama barbar és zsarnok befolyás ellen, mely Európát észak-keletről fenyegeti." — Beszéde eleitől végig nagy tetszésben és gyakori tapsban részesült.

Ezután Gordon úr lépett az emelvényre, s következőleg beszélt:

„Boccacio noveliájában egy zsidóról van emlékezet, ki Rómában járt, s mint keresztény tért vissza. Ugyanis azt értette, hogy ő a kath. vallást oly lesülyedett állapotban látta, hogy teljesen megvolt győződve a felől, hogy olyan hit egy napig se állhatna fenn, ha nem volna valami természetfeletti benne. Én egészen más okból és más értelemben mondom ma önöknek, hogy Erdélyben voltam, s mint unitárius jöttem viszsza; jó lélekkel mondhatom, hogy én ottan a vallást a legmagasztosabb alakjában láttam s az Isten keze működik ott. Nem tudom szavakkal kifejezni, hogy mily hálával tartozom a társulatnak azon szivességiért, hogy nekem alkalmat nyujtott Európa keleti felében élő hitrokoninkkal való személyes ismeretségre. Az ők rendkivüli szivességök irántam, s hálájok az angol unitáriusok iránt, reám mély és állandó benyomást gyakoroltak. A „brit és külföldi unitárius társulat" úgy szintén minden ott járt angol neve kedves és élénk emlékezetben van s nem is fog soha szivökből kitörlődni. A Tagart, Steinhtal, Tayler sőt az amerikai Hale és Morison urak nevei nagyon ismeretesek és köztisz-

telet tárgyai s különösen nemeskeblü barátjok, Fretwell János úr nevét mindenütt a legnagyobb szeretettel és tisztelettel emlegetik." Miután élénknn lefestette hallgatói előtt Magyarország és főkép Erdély elragadó természeti szépségeit, igy folytatá beszédét: „A mit ez ország természeti szépségéről mondottam, ugyanazt mondhatom népe kitünő szép és nemes jelleméről is. Pénzük kevés van, de megelégedésben és erényben gazdagok. Nagy gondot forditnak értelmi kifejlődésök s mivelődésökre. Önöket meglepné primitiv földmivelésük s másfelől minden ekklézsiában levő kitünő iskolájak. Szerény vagyonnal rendelkeznek, de — a szó nemesebb értelmében — gazdagok miveltségük gyümölcseiben. A mi küldetésünk a volt, hogy képviseljük az angol vallásos gondolkodás és egyházi élet bizonyos fejlődését; és hogy összehasonlitást tegyünk az ottan talált vallásos gondolkodás és egyházi élet fejlődésével. És ime, mi a hit, a tiszta vallás és tevékenység fejlettségét erősebbnek találtuk ott, mint nálunk. Az Isten egységének hite kiirthatatlan gyökeret vert szivökben. Egy élő erő működik a nép lelkében, mely nagy hatással van minden munkájára. Mi ugy találtuk, hogy az unitarismus Erdélyben nem csupán elvont tan, hanem szilárd alapon nyugvó jól szervezett egyház, központi Consistoriummal és kitünő administratioval, melyben a világi elem számosabban van képviselve."

Itten részletesen elbeszélte egyházi szervezetünket, mely igen érdekelte angol hitrokoninkat, mivel nálok ilyen nincs.

„Vallásos nevelésök — folytatá beszédét — nekem úgy tetszik, jobb mint nálunk. Ritka az olyan, ki oktatásban nem részesül, s egyháza történetét és hittanát mindenki tudja. E tekintetben czélszerü kézi könyveik vannak; legelterjedtebb a jelenlegi püspök Ferencz József úréi. A növendékeket, valamint a más vallásról áttérteket, csak azután veszik fel az egyházba, ha annak történetében s hittanában kellő jártasságot tanusitnak.

Az iskolatanitóknak és papnak tudniok kell mindazokat, melyek egy értelmes egyházi tanitóban szükségesek. Az igaz, hogy nincsenek vasárnapi iskoláik, de a templom a vallásos gondolkozásnak és érzéseknek fejlesztője." Ezután előadta a székely nép életmódját és társadalmi szokásait; kiemelte s megdicsérte a köztük levő rendet s mértékletességet, habár egy „tetotaller"-re (szeszes italokat nem élvező) sem talált közöttök.

„Daczára a különböző véleményeknek, vallási tekintetben — mondá továbbá — s daczára ama csökönösségnek, melylyel mindenik felekezet a maga hitéhez ragaszkodik: engem nagyon meglepett az a türelmesség és szép egyetértés, melylyel egymás iránt viseltetnek. A kü-

lönböző felekezetek egymásnak készséggel nyujtanak segélyt. A vitás kérdéseket nemes keresztényi szellemben intézik el. Vendégszeretetüknek párja nincs. Utazásom folyamában bő alkalmam volt erről valamint a felekezetek közti jóegyetértés valódiságáról meggyőződni. Beszélgetve e tárgy felett, egy katholikus dignitarius azt mondá, hogy a felekezetek közötti türelmesség, különösen az 1848-iki forradalommal kezdődött, a midőn a haza szent ügyeért egy sorban, ugyanazon zászló alatt harczoltak; unitáriusok, katholikusok, reformatusok és lutheranusok együtt haltak el a csatatéreken és együtt szenvedtek a börtönökben, s érzik, hogy a tudatlanság és rosz ellen együtt kell hatniok s testvéreknek maradniok. Most pedig felhivom figyelmöket egy Budapesten létesitendő unitárius templom ügyére, mely czélra közelebbről felhivást fognak intézni hozzánk és amerikai barátainkhoz. Magyarhoni hitrokonink komoly, buzgó és jóravaló emberek, de szegények, s megérdemlik támogatásunkat. Egy budapesti unitárius templom nagy szolgálatot tenne az unitárius ügynek. A magyar fővárosban nem maradhat képviseletlen az unitárius egyház; zászlójukat lobogtatni kell s lételöket s életrevalóságukat hirdetni. Már most is vannak mintegy százhuszan, kiknek az isteni tisztelet tartására templomot kell épitni. Hogy e szent ügy előmozditása és létesitése mindnyájunk kedves kötelessége lesz s arra mindnyájan készséggel áldozunk: arról teljesen megvagyok gyyőződve."

Beszéde végeztével a jelen volt három magyarhoz fordulva ezeket mondá tiszta magyar kiejtéssel:

„Isten hozta kedves magyar barátim,
Isten áldja meg önöket.
Üdvözölve legyen a jó magyar nép,
Éltesse Isten a szép magyar hazát!"

Gordon urat is szivből jövő éljenzések és tapsokkal halmozták el.

Ezutá Drummond úr a Manchester New College egyik jeles tanára a következő inditványt tette: „Hogy a gyülés fejezze ki határozatilag, hogy mily mélyen érzi és mennyire méltányolja az angol és magyar unitáriusok között már régóta fennálló szerencsés viszony ápolásának fontosságát; hogy elismerést szavazzon a jelentő képviselőknek, kik a Dávid F. háromszázados halála emlékére tartott ünnepélyen tett látogatásukkal nagy szolgálatot tettek a testvéries viszony szilárditására, s midőn feladatuk kitünő teljesitésiért üdvözli, egyszersmind őszinte köszönetet mondjon a jelen alkalommal tartott rendkivül érdekes jelentésökért". „Részünkről — folytatá — kik hallottuk meglepő jelentésöket, hálával és elismeréssel adózunk nekik. Már több év óta gyakorlat-

ban van, hogy magyar hitrokoninktól ifjak jőnek hozzánk, kik kiváló képzettséggel térnek vissza házájukba, kedves benyomásokat s jó emlékezetünket vive magukkal. Hogy az összeköttetést fentartsuk a magyar unitáriusokkal, ama nemes néppel, mely három századon át ápolta kebelében az igazság és szabadság szellemét, annak fontossága mindnyájunk előtt világos kell hogy legyen. Mindnyájunknak örvendenünk kell azon, hogy mily türelmesség uralkodik amaz ország népe között; hogy becsülik s terjesztik nyelvünket s rokonszenvet tanusitnak irántunk. Remélem, hogy a magyar unitáriusok hitbuzgóságáról s az ifjuság vallásos neveléséről felhozott példák gyülekezeteinkre jó hatással lesznek. Ismétlem, hogy nekünk erkölcsi kötelességünk bensőbbé tenni s fentartani ama rokonérzelmeket, melyek az emberinem nagy testvéries egyesülését segitik elő. A budapesti felszólitás erre épen kedvező alkalmat nyujt és megvagyok győződve, hogy kötelességeink teljesitésében s a szeretet müvei gyakorlásában nem leszünk késedelmesek". (Áta'ános tetszés).

Steinthal, manchesteri lelkész melegen pártolta a Drummond tanár inditványát s örömét fejezte ki a felett, hogy neki jutott a szerencse az inditvány mellett szólani.

„Nagy örömmel emlékezem — mondá — az 1859-ki Magyarországon töltött kedves időre. Örvendetesebb tapasztalatokat sehol sem szereztem, mint a magyar unitáriusok között keleten. Határtalan szivességben részesitettek mindenütt. Az akkori viszonyok mások voltak mint most; ők akkor el voltak nyomva. Én Angliába menekült honfitársaiktól megbizásokat vittem az otthon levőknek, kik azután kivívták szabadságukat, melyért annyit küzdöttek. A székelyek egy jóravaló és nemes nép, mely büszke történetére. Örömmel hallottam állapotuk javulását. Kellemesen emlékezem vissza most is arra, midőn egy-egy dombról több falut s azokban több templomot mutattak nekem s mondották, hogy azok mind magyarok és unitáriusok. Tanubizonyságot tehetek arról, hogy küldötteik jelentései a valóságnak teljesen megfelelnek, s azok eléggé indithatják önöket, hogy tiszteljék ama távol földön élő magyar testvéreiket, ugy szintén azokat is, a kik ily drága eredményekért küzdve haltak el". Az inditvány egyhangulag s nagy lelkesedéssel elfogadtatott.

Még legelől kell vala fölemlitenünk, hogy a zsinati főtanácsból küldött levelet olvasták fel először, mely köztetszésben részesült. Azután pedig Dr. Martineau Jakab, jeles tanár és nagyhirü bölcsész levelét, melyet a társulat titkárához intézett, kifejezve mély sajnálatát a felett, hogy elkerülhetlen okok és a nagy távolság miatt nem lehet jelen.

„A legnagyobb örömmel egyesültem volna — irá — a Gordon és Chalmers urak iránti elismerés kifejezésében, mert ők valóban kitünő szolgálatot tettek ama kötelékek szilárditására, a melyek minket a magyar unitáriusokkal összefüznek. Ők a keresztény felekezetek között a legérdekesebbek reánk nézve, történelmük, hitük és nemes küzdelmeiknél fogva, valamint azon tiszteletre méltó tanárok és papokért is, a kik a „brit és külföldi unit. társulat s intézetünk közvetitése folytán hazánkban fejezték be kiképeztetésüket. Örömmel hallgattam volna kitünő küldötteinknek jelentéseit s megköszöntem volna nekik, hogy oly jó eredménynyel képviseltek minket."

A társulat elnökének Martineau Dávidnak, ki szép megnyitó beszédében örömét fejezte ki, hogy neki jutott a szerencse ez érdekes gyülést vezethetni, Fretwell János mondott meleg köszönetet a jelen voltak nevében. Ezután a meeting, mely négy óránál tovább tartott, s a melynél a „Christian Life" szerint kellemesebb és érdekesebb nem tartatott Londonban, a legkedvesebb benyomásokkal oszlott szét.

A magyar unitáriusok iránt az angol unitáriusok rokonszenve soha nagyobb mérvben, lelkesültebben nem nyilvánult mint e gyülésen. Örökre emlékezetes nap leend ez a két nemzet szabadelvü keresztényeire nézve. És e gyülés annál nevezetesebb, mert a hitrokonság mellett a nemzetiség is kellő méltatást nyert. Az „Egyetértés"-nek egy Londonban lakó s jelen volt levelezője ezt irta: „Az egy rendkivüli rokonszenves tüntetés volt, nemcsak az erdélyi hitrokonok, de az egész magyar nemzet iránt. A szónokok egymással vetélkedtek a magyar nemzet magasztalásában, dicsérték a magyar vitézséget, szabadság és vendégszeretet, s a nemzet szivós, jellemzetes kitartását a legkegyetlenebb elnyomás alatt is."

„Nem a felekezetiesség — mondja a levelező — korlátolt szempontja, de általános politikai s gazdászati érdekeink, és a háŀaérzet is, arra ösztönöz, hogy mennél szorosabb összeköttetést óhajtsunk Angliával. S ennélfogva én az angol unitáriusoknak erdélyi hitrokonaink iránt tettleg is tanusitott rokonszenvében egyik becses szálát látom azon erős köteléknek, mely nemzetünket a brit nép nagy szivéhez füzi".

Az angol unitáriusok e gyüléssel, valamint az amerikaiak is folyóirataikban s lapjaikban közlött nyilatkozataikkal: igaz rokonszenvüknek, barátságuknak a legfényesebb bizonyitékát adták. A magyar unitáriusoknak e nemes és meszsze kiható hitrokonsági viszonyt teljes mértékben kiérdemelni és fentartani igyekezni szent kötelesség. — **K. J.**

EGYHÁZI SZEMLE.

Utóbbi „Szemlénk“ óta nagy pihenőt tartottunk. Nem értünk rá ország világ barangolni, mert itthon volt dolgunk. Kedves és emlékezetes munkát végeztünk el, a melynek följegyzése a Ker. Magvető hasábjait is betöltötte. Ha irtunk volna is, a szerkesztőség a fiókjában hagyta volna. Pedig az efféle „Szemle“ nem olyan mint a prédikáczio, mely ha egyszer meg van irva, apáról fiura szállhat — már t. i. a melyik megérdemli, mert bizony sok van olyan is, a melyiket mint a spártaiak a magok nyomorék gyermekeiket kidobták, a pap is, mihelyt megirta, bátran a tűzbe dobhatná. A „Szemle“ csak frissen ér valamit. Ennek az idő épen olyan ellensége mint az eladó leánynak. Nem birja hosszasan megtartani kellemeit. Ha túléli magát, nem kell — az olvasónak.

Egyébaránt, hogy a közelebbi füzetekből hiányzott az „Egyházi Szemle“, ennek sem a Magvető, sem olvasói nagy kárát teljességgel nem vallották. Az egyházi élet nem oly gazdag eseményekben, hogy azokat nagyobb időközökben is följegyezni ne lehetne. Sehol sem oly lassu a fejlődés és haladás, mint e téren. Néha egész századok meddőn maradnak, néha oly idétlen szülöttei vannak, hogy csak bámulni, de örülni nem lehet rajtok. Világos példája ennek a kereszténység 18 százados élete, mely még most is oly távol áll Jézus valláserkölcsi világától, hogy ha ő visszajőne megtekinteni, mire vitték az emberek az ő szép művét, méltán igy kiálthatna fel: ugyan hát még csak idáig jutottatok!

De a mi tisztünk nem a mult feletti elmélkedés, hanem a jelennel való foglalkozás. Szedjük hát össze a nap érdekesebb eseményeit, a melyek az egyházi téren itt ott jelentkeznek.

Németországban nem csekély jelentőségü esemény Dr. Falk, vallás és közoktatási minister visszalépése, kinek hét évig tartott ministerségét a németországi egyházi életre nézve semmi esetre se lehet az egyptomi hét sovány esztendőhöz hasonlitni. Ellenkezőleg, azok inkább hét kövér évnek mondhatók, a mennyiben ő ez idő alatt számos nagy és fontos alkotásokra mutathat. Ezek között első helyen állanak: a pápával szemben kifejtett önállóság, a róm. katholikus klerus hatalmi tulkapásainak megzabolázása, magában a protestans egyházban a népszellem felszabaditása az orthodox papság megunt igája alól, a polgári házasság bevitele, egyházszervezés, Poroszország egyetemeire szabadelvü hittanárok kinevezése stb. Mind oly tények, a melyek a világtörténet kerekeit egy darabocskával előbbre forgatták. Ezért a liberálisok méltán fájlalják a minister visszalépését, a melynek okát is egyfelől épen Németországnak a pápával czélba vett kibékülési szándokában, másfelől, a mi evvel kapcsolatos, a protestans orthodox irány felülkere-

kedésének tulajdonithatják. A mi az elsőt illeti, tagadhatlan, hogy nem egy jel mutat a németországi egyházpolitikának Rómával szemben leendő megváltoztatására; sőt a párisi „memorial diplomatique“ már odáig ment ujságolásával, miszerint azt állitja, hogy Brüsselből vett megbizható értesülés szerint, XIII. Leo pápát a jövő évre oda várják. Brüsselből a pápa Kölnbe menne, hogy a székesegyház, illetőleg ennek két tornyának befejezése ünnepélyén jelen legyen. Ez utazás állitólag nyilvános és ostensibilis békekötés jelentőségével birna a pápa és a porosz kormány között. Bármily megbizható forrásból származott légyen is ez a hir, mi annak hitelt nem adunk. Ujabban már is egészen más hirek jőnek Brüsselből. Inkább elhiszszük Dr. Falknak a „Deutschen Revue“-ben tett nyilatkozatát, ki az ő visszavonulására több oldalról tett észrevételekre a nevezett lapban a többek között azt irja, hogy ő nem tart az általános reactiotól, mert Bismarck herczeg bizonyosan nem megy Canossába, a mig ezt kikerülheti és ő sokat kikerülhet; de az ellenségnek sincsenek határozott megállapodásai, melyek nélkül a létező egyháztörvényeket megváltoztatni nem lehet. Falk inkább a nevelés ügyét félti; melyre az illetők a mindenkori minister utján nagy befolyást gyakorolhatnak. Lám, lám, hogy az állami nevelésnek is meg van a maga árnyoldala. A Dr. Falk viszszalépésének tehát indoka nem annyira a pápával leendő kibékülés szándokában keresendő, ha szinte ez is befolyhatott arra, hanem inkább magának a protestans orthodoxiának lábrakapásában. Már mi is emlitettük volt, hogy az országos egyházi tanácsba újabban kinevezett tagok is inkább az uralkodó, mint a minister akaratával neveztettek ki, sőt ez utóbbi már akkor nehezen volt állásán megtartható. Az országos zsinati választások és kormányi kinevezések pedig szintén az orthodoxok és reactionariusok javára ütöttek ki. Miért ült volna Falk tovább a ministeri székbe, ha meggyőződött arról, hogy egyházpolitikáját nem követheti? ha látta, hogy oly irányból kezdenek fúni a szelek, a melyek az ő hajóját nem előre viszik, hanem még hátra lökik, azokba a sekélyes vizekbe, a honnan nagy erőfeszitéssel és évekig tartó küzdelemmel sikerült előmozditania? Falk hát másnak adta át a cultusministeri kormányzatot, a kit becsületes nevén Puttkammernek hivnak s mint sléziai helytartósági elnök a tartományi zsinaton az orthodoxokkal szavazott. Ő tehát e zászló alatt fog vezényelni. Merre és hová? ezt a jövő fogja megmutatni. Annyi bizonyos, hogy a protestantismus liberalis pártja aggodalommal tekint az egyház jövője elébe, mely a Falk ministersége alatt hatalmas fejlődésnek indult volt s lapjaik a legnagyobb elismeréssel adóznak a belépett ministernek.

És ez aggodalmat, ugy látszik, nem csekély mértékben igazolta az oct. 9-re Berlinbe egybehivott poroszországi első közzsinat, melyen a liberalisoknak csupán nyolcz képviselője volt. „A mi aggodalmunk mindazáltal — igy ir a Schl. K. Z. — az egybeülendő közzsinatot illetőleg nem oly nagy, és pedig azért, mert nekünk sokkal nagyobb oltalmunk van, mint az orthodoxiának a maga mes-

terségesen egybeállitott zsinati többségében. Mi egyszer s mindenkorra a mellett maradunk, hogy a jövő a miénk, mivel a józan ész, a tudomány és igazság végre is nem maradhatnak hosszasan háttérbe szoritva. Ha mégis nem nyomhatjuk el sajnálkozásunkat ezen egyetemes zsinat egybeállitásán, ez onnan van, mivel egy új egyetemes zsinatra csak hat év mulva fognak új választások történni, tehát mi hat egész évi időközt vesztettünk el egyházunk történetéből és fejlődéséből. De mint a földmives türelemmel várja az elhintett magvak kicsirázását, ugy mi is hat évig csendesen érni hagyjuk azt, a mit ez alatt a hitközségekben és szélesebb egyházi körökben elvetünk. Mi nem félünk attól, hogy az egyetemes zsinat a liberalis lelkészeket tétlenségre szoritsa. Lesz ugyan fenyegetés és a sulykot is nem egyszer fölemelik, de mivel a kő, t. i. a gondolkozó községek többségének nyilvános akaratja igen nagy, a sulykot ismét szép csendesen leeresztik. Csak egyes kisebb dolgokban fog a szabad egyházi szellem mégszorittatást szenvedni. És ehez némi hatalmat nyer a közzsinat az általa szervezendő zsinati választmányban és egy nagyobb zsinati tanácsban, melyek közül az első 7, az utóbbi is ugyanezen 7 s még hozzá 18 tagból fog alakittatni. A zsinati tanács a hat évi időtartamra az egyetemes zsinatot fogja helyettesitni minden oly ügyben, a melyek halasztást nem türnek, de csak tanácsadó szerepköre van; az egyházi kormány veszi kezébe azt, a mit amaz halaszthatatlannak jelez. A zsinati választmány pedig a fő egyházi tanácscsal együttesen teszi meg a javaslatot a kinevezendő superintendensre nézve s határoz a tévtanok felett. (?) Tanács és választmány 13 próbás orthodoxokból fog állani. Legyen, mi azért nem vesztjük el kedvünket."

A mi a szóban levő porosz zsinat tárgyalásait illeti, mely csaknem egy egész hónapi időt vett igénybe s nov. 3-kán záratott be, azok minket, őszintén szólva, nem nagyon ragadnak el. Nekünk egészen más fogalmaink vannak egy országos zsinatról, melyben egy nagy nemzet szine-java ül össze az egyházról tanácskozni. Szerintünk egy ilyen zsinatnak valami szépet, nagyot és maradandót kellene alkotnia, a mi messze századokra kihasson; de ugy látszik, hogy ide a poroszok se tudnak fölemelkedni, hanem hetekig tartó meddő vitatkozásokat folytatnak kicsinyes, jelentéktelen dolgok felett, a melyek tulajdonképen sem nem ártanak, sem nem használnak. Egyik főtárgya lett volna a vasárnap megszentelése, de erre sem tudtak egyéb módot kitalálni, minthogy ez ügyben feliratot intézzenek a kormányhoz. A vasárnap és ünnepnapok iránt mutatkozó közönyt mi is őszintén fájlaljuk, de jobb szeretnők, ha e baj orvoslására társadalmi uton igyekeznének a jobbak a gyógyszereket keresni; a kegyességet törvényekkel nem lehet föltámasztani. Továbbá minthogy Németország 28 tartományi egyházában 47 bűnbánati nap 24 különböző napon ünnepeltetett, ezek helyett egy általános közbünbánati hála és imanap megtartása határoztatott, az egyházi év utolsó pénteke jelöltetvén ki erre az egész egyházban.

A berlini belmissio czéljaira a következő hat évre minden második évben országos gyüjtés rendeltetett el. Egyik legnevezetesebb mozzanatát képezte a zsinatnak az a beszéd, melyet Puttkammer cultur minister tartott a népiskolák állami jellege érdekében, kimondván, hogy a porosz népiskola már száz év óta merőben állami intézmény és az állam nem is oszthatja meg senkivel ezek feletti uralmát. A minister e nyilatkozatával élét vette azon gyanusításnak, mintha ő elődének a népnevelés ügyében kifejtett irányával ellentétbe akarná magát helyezni. Jegyezhetnénk fel még több tárgyat is, de mint emlitők, ezek egyátalában nem oly nagy szabásuak, hogy érdemes lenne velök hosszasan foglalkozni. Ugy látszik, hogy Németországon sem születnek minden században Lutherek és Melanchtonok.

Svájczban Baselben tartotta meg az evangeliumi szövetség hetedik egyetemes gyülését september hóban. E szövetség még 1846-ban alapittatott volt Londonban és pedig azon elismerést érdemlő czélból, hogy a különböző nézetü protestansokat kebelében egyesitve, az evangeliumi szeretet alapján együttesen mozditsák elő az egyetemes kereszténység ügyét. Szép czél, de ettől az evangeliumi szövetség is már rég eltávozott. Midőn 1861-ben Genfben tartott gyülésre a meghivókat kibocsátotta, ezt azokhoz intézte, a kik egyek a szövetséggel az atya, fiu, szentlélek élő igaz Isten hitében, a miért a genfi papok és egyetemi tanárok közül 22-en az ellen akkor is óvást tettek, kijelentvén, hogy miután a meghivás világosan kizárja azokat, a kik a szentháromságban nem hisznek, ők abban nem vehetnek részt. A folyó évi gyülésen is, melyre egyébaránt a világ minden részeiből mintegy 1400 gyültek öszsze, a Krisztus istensége több oldalról hangsulyozva lön, a többek között Godet, neufchateli tanár azt egy értekezésében a szentiratók nyomán bebizonyitni is igyekezett. Ily alapon nem hiszszük, hogy az evangeliumi szövetség czélját valaha megközelithesse. Hogy sok jót tehet igy is, nem vonjuk kétségbe s a jelen évi gyülésen is a különböző országok képviselői érdekesen jellemezték a különböző államok vallás-erkölcsi állapotát. Igen természetesen azonban a maguk szemüvegén nézvén a dolgokat, hű képét nem adhatták azoknak s a szövetséggyülésnek a szabadelvüekkel szemben elfoglalt álláspontján még tagjai közül is többen megbotránkoztak. Ily megbotránkozást okozott a többek között az is, hogy a gyülés elfogadott egy inditványt, mely szerint az elnök megbizatott, hogy az angol-amerikai comiténél eszközölje ki azt, hogy a würtenbergi methodistáknak az egyesület czéljaival homlokegyenest ellenkező törekvései és egyházalakitási tevékenységök korlátoztassék. A magyarországi protestans papság is elitéltetett azért, mert a rationalismusnak hódol.

Azonban minden félreértés kikerüléseért, mintha mi mindenütt csak a magunk álláspontjának kivánnánk érvényt szerezni s az evangeliumi szövetséget az alapnál fogva, a melyre helyezkedett,

teljességgel nem tartanók evangeliumi szövetségnek, álljanak itt Linder lelkésznek a svájczi protestans lap szerkesztőjének saját szavai. A nevezett lelkész és lapszerkesztő igy nyilatkozik a szóban levő gyülésre nézve: „Evangeliumi szövetség! Nem szép gondolat-e ez? Bizonyára e tervnek kezdetben a szabad szellem szolgált alapul. E szövetségnek a különböző nézetü és irányu keresztények egyesülésének kell vala lennie, a kiket Jézus Krisztus szellemében egyedül a testvéri szeretet kapcsa fűz egymáshoz s magokat a keresztény szeretet munkáinak gyakorlásában kivánják megerősitni. Ámde ezen alapot nem sokáig birták fentartani. . . . . Az evang. szövetség ma mindenik evangeliumi egyház és felekezet orthodoxainak testvériesülése, a mely mindazokat felveszi kebelébe, a kik az orthodoxok fődogmájában, a Krisztus istenségében velök tartanak, és mindazokat kizárja, a kik Krisztusnak csak szellemét s nem egyszersmind természetfeletti voltát is ismerik el és tanitják. A keresztények egy nagy része, a szabadelvüek mindnyájan távol vannak ettől, bármennyire hivatkozzék is a szövetség a mester szellemére. Hogy ez a kizárás mindenki előtt elég világos és érthető legyen, erről a comité tagjai a fejtegetésre kitűzött alaptételekben kellően gondoskodtak. Egyebek mellett a Krisztus istensége is a szövetségi tagok schiboletje, s hogy e tekintetben többé semmi félreértés ne lehessen, a szabályokban határozottan ki van mondva, hogy „a comitétól felállitott alaptételek a vitatkozások rendén semmi szin alatt se tétethetnek kérdésesekké." Egy reformer e szerint többé nem keresztény és nem tartozik a szövetséghez. De azért még sem voltunk eltiltva attól, hogy őket meghallgathassuk és megnézhessük. És mi ezt meg is tettük, mivel az egész ügy nagy jelentőségü és igen érdekes. Már a gyülés maga igen érdekes látvány. Egy elegans társaság. Számos kocsi jár elő s hátra s azokba frakkos és keztyüs urak ülnek; köztök nem egy gróf, báró és titkos tanácsos. Aztán a félreismerhetlen angol tisztelendő urak. Albion magas egyházának méltóságai, nemes udvari papok és superintendensek fejér nyakkendővel és ünnepélyes ábrázattal kik mindnyájan készek minden pillanatban az apostoli hitvallást elmondani; ékesen öltözött és előkelő magatartásu hölgyek — szóval a társaság szine. Azután jőnek a tudósok, a kik valamivel több tiszteletet parancsolnak, számos pap, főleg Svájczból, a gyülés legértelmesebb és idealisabb tagjai, mivel ezek többnyire legalább valódi vallásos érdekből s egész szivből vesznek részt a gyülésben, végre a nagy közönség minden rendü és rangu osztályból, le egész a mosónőig. Ezek tehát a keresztények és mi nem vagyunk azok! Valóban? Én teljes világéletemben jót tettem az emberekkel, főleg a nép szegényeivel s erőm szerint igyekeztem azoknak nyomorát enyhitni — s az én kereszténységem még se ér semmit ama grófé mellett, a ki életének felét kastélyában, másik felét utazással töltötte el, a nélkül, hogy valaha még számitnia is kellett volna? Én arra törekedtem, hogy a Krisztus kereszténységét megértsem és azt tehetségem szerint hit-

községemmel is megértessem — és amaz angol pap, a ki oly büszkén lép be, gazdag jövedelmét évről évre elkölti, nehány ezer frankot fizetve helyettesének, a ki hivatali gondjaitól megmenti? Ama divatosan öltözött hölgy, a ki idejének legnagyobb részét toilettjével, látogatásokkal és fürdőkön tölti el, a kire nézve talán a gyülés is egy ohajtott alkalom nehány napi időtöltést szerezni — ez a hölgy egy kereszténynő, kiválasztva közülünk nem keresztények közül, a kik éjnapot fáradunk a nép előhaladásáért és a szegények sorsának jobbitásáért? És amaz udvari prédikátor, kenetteljes tekintetével, a ki otthon hizelegve hajlik meg fejedelme előtt, midőn mint a Krisztus szolgája arra lenne hivatva, hogy az igazságot, ha szinte keserü is, megmondja neki — ez a világosság gyemeke, csupán azért, mert a Krisztus istenségét hiszi és mi, a kik a nép között élünk s annak poharába tiszta bort töltünk, mi hitetlenek vagyunk? Egy ily gyülés semmi esetre se minden keresztények szövetsége, hanem egy pártgyülés, a mely egy szép czéget talált magának s a nevek és méltóságok fényével keresi a hatást. Már az első napon gondoskodtak arról, hogy mindenki megtudja, ki a keresztény és ki nem az. A megnyitó beszédben hangsulyoztatott, hogy mind- mind-, mindazok a szövetség tagjainak tekintetnek, bármily nevet viseljenek is, a kik a Krisztus istenségét elismerik — de ezen kivül nincs üdvösség. Leginkább kifejezést nyert az evangeliumi szövetség ez évi gyülésének jelleme a második napon, az apostoli hitvallás változhatlansága kérdésével, melynél Orelli és Godet tanárok bebizonyitni törekedtek, hogy a Krisztus engesztelő halála, feltámadása és menybemenetele az evangelium alapját teszik, a mihez egy harmadik szónok a Krisztus visszajövetelét is az itélet megtartására hozzá toldotta. Ezzel az evangeliumi hitvallás sarkpontja megállittatott, és a határvonal az egyház minden szabadszellemü elemeivel szemben megvonatott; még pedig a következő tudományos bizonyitásmóddal: „mivel az irásban Krisztusról természetfeletti dolgok beszéltetnek el, tehát igaz Istennek kell lennie és mivel nekünk egy igaz Istenre van szükségünk megváltóul, tehát az irásban Krisztusról előadott természetfeletti dolgoknak igazaknak kell lenniök! Ezen két tétel között mozogtak a tárgyalások — minden más tudományos elmélet, mint a priori hitetlenség alkalmazásba se jöhetett. Ezek szerint a Krisztus istensége a dogma, melyet az evangeliumi szövetségnek sikerült megállitania Baselben és pedig egyenesen a reformerek kereszténysége ellenében."

Ennyi, azt hisszük, elég lesz a Linder czikkéből, hogy meggyőződjünk arról, miszerint az evangeliumi szövetség lehet igen hasznos és tekintélyes egyesület; de ily iránynyal soha se fogja czélját érni, nem fogja magában egyesiteni a protestansokat. Másfelől e czikk nyilván mutatja azt is, hogy a Krisztus istenségét a helvetica confessio szülőföldén se tartják többé mindnyájan az igaz hitüség ismertető jelének, s ma bizonyára számos aláirója lenne ott is a tévelygéseiért elitélt Servét: „De trinitatis erroribus" czimü müvének.

*

Ugyancsak Svájczban St. Gallenben tartott gyülésén a svájczi természetvizsgálók társulatának, Dr. Rehsteiner, a társulat elnöke megnyitó beszédében a legjelesebb természetvizsgálók példájára mutatva, azoknak egik szép jellemvonásaként tüntette fel azt a tiszteletet, melyet a kifürkészhetlen iránt tanusitottak, elismervén ennek hatalmát a tudomány hatalmával szemben is. Valóban az embernek jól esik ily nyilatkozatot is hallani azon megtámadások mellett, melyeknek a vallás főleg épen a természettudósok részéről ki van tétetve. Hasonló szellemben nyilatkozott a társulatnak egy más derék tagja, Dr. Sonderegger, a ki a tudományban való felfuvalkodást ostorozta és azt a vakhittel egy szinvonalra állitotta, a mennyiben ez is az is az igazságkeresést akadályozza.

Francziaországban a ref. egyház sajátságos helyzetben van. Az 1872-diki közzsinat nagyon jelentéktelen többséggel egy orthodox hitformát fogadott el, mi által a szabadelvüek az egyházból leendő kizáratás előtt állottak. Azonban ezen hitformának államilag leendő megerősittetése a ministeriumok folytonos változása miatt mindeddig elmaradt. Időközben több kisérlet tétetett ara nézve, hogy a liberalisok és orthodoxok között egyesség jöjjön létre, de mindezek eredménytelen maradtak. Az orthodoxok most ismét egy közzsinat összehivására törekesznek, mi által nagyobb nyomást kivánnának gyakorolni a kormányra; azonban e tárgyban benyujtott kérelmöket a képviselőház nem vette tekintetbe, mivel a kormány ugy nyilatkozott, hogy az egyház békéje érdekében nem kivánatos egy ilyen közzsinat tartása. A franczia protestans egyház orthodox és liberalis pártküzdelme ránk nézve kiváló fontosságu azért, mert ez utóbbinak iránya határozottan az unitárismussal érintkezik.

A protestans orthodox pártnál azonban jobban el van keseredve a róm. katholikus ultramontan párt a franczia kormány azon intézkedése folytán, mely szerint több szerzetrendet törvény által ki akar zárni a köznevelésben való részvéttől. Igaz, hogy a tanitás szabadságának ezen tervbe vett megszoritása elméletileg kifogásolható, de az államnak első sorban saját érdekét kell szeme előtt tartania, s ha igaz, a miket a szóban levő törvényjavaslat tárgyalása folytán Bert képviselő a jezsuiták, dominikánusok s más szerzetrendek tanitásáról mondott, annak szükségességét el kell ismernünk. Érdekes különben az, hogy a fenyegetett szerzetrendek közül 1802-ben még egyik sem létezett Francziaországban; 1820-ban a jezsuitáknak 20, a dominikánusoknak 1, a szent sziv egyletnek 2, a benedictinusoknak szintén 1 intézetök volt; de ma a jezsuiták 67, a dominikánusok 23, a szent sziv egylet 5 tanintézeten tartják kezeiket, ezeken kivül még számos szerzetrend van az országban, melyek kisebb nagyobb befolyást gyakorolnak a köznevelésre. Hogy ezeknek iránya a köztársasági állameszmét nem támogathatja, ez önként folyik a kath. egyház szervezetéből, minélfogva a franczia kormány sem nézhet összetett kezekkel oly munkát, mely saját létalapját ássa alá.

De hogy világos képet birjunk a franczia kormány egyházi és vallási irányáról, álljon itt a franczia közoktatási minister, Ferry beszéde, melyet nov. 7-kén a párisi protestans theologiai fakultás megnyitásánál mondott. Ezen beszéd bevezetésének megértéseért megjegyezzük, hogy ez a fakultás kárpótlásul szolgál a franczia protesansoknak az 1870-ik évben Straszburgban elvesztett fakultásokért. „A midőn én — ugy mond a minister megnyitó beszédében — a párisi prot. theol. fakultásnak az egyetem nevében ez új épületet, melyet a köztársasági kormány emelt számára, ezennel átadom, nem lehet elfelejtkeznem arról, hogy annak története mily szoros összeköttetésben áll a mi szerencsétlenségünk és újbóli helyreállásunk történetével. Az 1870-diki vihar önöket kisodorta; önök a nagy hajótörésnek egy darabját képezik s annyival becsesebbek a mi hazaszeretetünknek (Tetszés). A császárság önöket veszélybe sodorta, mint minden egyebet. A köztársaság — és ezt ne feledd-jék el önök, a szabadelvü köztársaság önöket felkarolta, ismét szerezte és a szellem és tudomány ezen nagy tűzhelyéhez hivta meg; először egy ideiglenes helyet nyujtott, most ezen egyszerü, de tágas, a tanulásra megkivántató csendet illetőleg oly kedvezően fekvő s a fakultás végleges elhelyezésére teljesen alkalmas épületet ad önöknek. Önök itt Párisban ugyanazon jelleggel birnak, mint előbbi helyökön Straszburgban birtak. Ez egy vegyes jellegü protestans fakultás, a mint ezt az 1877-ki mart. 27-iki határozat tisztán kifejezi. Itt tehát a szabadelvüség üde és a türelem egészséges levegőjének kell uralkodni; ez épület kapuján kivül kell maradni azon kirekesztő és féltékeny felekezeti szellemnek, mely a vallásos lélek elferdülése és az evangelium kigunyolása. (Tetszés). Önök itt mint elkülönzött községek a kormány ugyanazon szabadságának és jótéteményeinek élvezetében fognak élni egymás mellett, mint a hogy atyáik az üldöztetés és martyromság három százada alatt egymás mellett küzdöttek és harczoltak. (Élénk tetszés). Az egyetemnek minden esetre főérdeke megőrizni a párisi theol. fakultásnak ezen jellegét, mely annak oly becsületet szerzett. A theol. fakultások állami intézetek. Ezek nem seminariumok. Azonban a seminariumokkal a legjobb egyetértésben élhetnek, a mint e helyen is történik, a hol a fakultás a seminariumnak testvéri kezet nyujt. A seminarium és fakultás között különbség van. A mi fakultásaink nem egy felekezet, hanem az állam szervei. Ez volt határozott akaratja a X. év törvényhozóinak, a germinal törvény szerzőinek, a melyen a mi egész intézményünk nyugszik. Ezek a férfiak, a kik a forradalmi viharokat mindnyájan átélték és az 1789-ik év hagyományait elevenen szivökben hordozták, tekintettel voltak alkotásaikban a modern társadalom igényeire, mely szerint az új állam, a melynek kebelén ez a társadalom elhelyezkedik, nem maradhat közönyös egy oly jelentékeny s következményeiben messze kiható társadalmi tény iránt, a minő a papság ujonczozása. Igen jól tudom, hogy sokan vannak, a kik azt képzelik, hogy most minden megváltozott, és gyakran hallom mondani, miszerint a modern állam, a melynek a különböző

hitvallások között szigoru semlegességét meg kell őrizni, mivel mindeniket egyenlő védelemben kell részesitnie, többé nem hivatott arra, hogy egy theologiai intézetet fentartson, subventionáljon és igazgasson. Ezen látszólagos ellenmondásban én részemről csak atyáink előrelátásának és bölcseségének egy bizonyitékára ismerek. Igen, uraim, az állam itt a maga helyén van, az államnak megvan itt a maga teendője, és ez nem abból áll, hogy a hitczikkeket megállapitsa, a mi teljességgel nem tartozik az államra, hanem a maga kettős minőségében, mint a földi közönség őre és mint az ember tudomány őre, az utóbbi felett a polgári hatalom nevében őrködik, azon polgári hatalom nevében, mely a maga lételvével ellenséges állást elfoglaló és jövőjét veszélyeztető lelki oktatást nem türhet; őrködik a felett a tudomány nevében, a melynek leghatalmasabb legállandóbb és még mindig legszabadelvübb emeltyüje alapjában mégis az állam. (Tetszés). A dogma az egyházra, a tudomány az államra tartozik: ez egy határkérdés és a hol ezek érintkeznek, ott az államnak kell végre is, épen azért mert ő az állam, megjelölnie azokat a határokat, melyeknek védelmezése az ő feladata. És lássák, uraim, mily könnyü ezt a szükséges viszonyt, ezt a jóakaró fenséget egyfelől, valamint ezt a méltóságteljes függést másfelől itt föntartani. Hiszen mi módon jöhetne az állam önökkel összeütközésbe? A protestantismus a szabadság első formája az újabb kor történelmében. (Élénk tetszés). A mi politikai evangeliumunk az önöké is: az 1789-ki forradalom, a mely a mi köztársaságunkban a maga logikai kifejlődését és szükséges következményét találja, részben önökért történt; az önök végleges felszabaditása onnan van keltezve. Mi enné fogva önökben egy barátságos hatalmat üdvözlünk, egy szükségszerü szövetségest, a mely sem a szabadságnak, sem a köztársaságnak nem árthat. Önök számithatnak ránk, mint mi számitunk önökre és biztosok lehetnek az iránt, hogy nálunk nem csak igazságot, hanem mély rokonszenvet is találnak minden időben." (Élénk tetszés).

A franczia közoktatási minister ezen beszéde, melyet a hallgatóság többszöri tetszésnyilatkozatával kisért, azt mutatja, hogy Francziaországban a theologiát többre becsülik s annak nagyobb horderőt tulajdonitanak mint nálunk, a hol attól igen sokan még a tudománynevet is elvitatni hajlandók, s midőn évekkel ezelőtt szóba jött volt nálunk is valamelyik egyetemünknél egy prot. theol. fakultásnak államilag leendő felállitása, a mivel halhatatlan emlékü Eötvösünk, ugy tudjuk komolyan foglalkozott volt, a lapok csaknem versenyeztek egymással, hogy ez eszmét minél nevetségesebbé tegyék, mindnyájan abból indulva ki, hogy a theologia nem tartozik az egyetemre, mert nem tudomány. A francziák ugy látszik, másként gondolkoznak a theologiáról. Másik szép jellemző vonása ezen megnyitó beszédnek az az elismerés, melyet a minister a protestantismus iránt abban kifejezett, ugy mutatván be a protestantismust, mint a szabadságszerető államok természetes szövetségesét.

cz.

A SZ. KERESZTURI TANODA TOVÁBB FEJTÉSÉNEK KÉRDÉSE.

Nyiltlevél a szerkesztőséghez.

Megvitatni ügyeinket, levén e füzetek egyik hivatása, miután a sz. keresztúri tanoda bővitése, jegyzőkönyveink tanusitása szerint, e század elejétől tanácskozásaink tengeri kigyójává vált, a szerkesztőség becses felhivására*) magam is jónak látom e tárgy vitatását napi kérdéseink sorába fölvenni. Beinditom a vitát, s miután a kifejtés több szakavatottságot kiván, befejezése a hivatottakat illeti.

A keresztúri tanoda osztályokkal bővitése a legközelebbi zsinat elébe azon alakban került, hogy az illetők a VI-ik osztály felállitását kérték, azonban a képviselő tanács a nevelésügyi bizottság ajánlatára, tagadó véleménynyel terjesztette be, s elvettetett, de helyette egy új tanári szék felállitása lett elvileg elfogadva.

Mindenek előtt az ellen kell tiltakoznunk, mi bizonyos részről vitaközben kifejezést nyert, mintha a kérdést a kolozsvári főtanoda érdekében elleneznők. Ily particularismusnak egyházi történelmünkben nyomát nem látom, s azt hiszem, hogy elődeink által fölállitott ezen programmnak hivei kivánunk maradni.

Ha e programmot tekintem, elődeink felállitottak egy főtanodát Kolozsvárt; Keresztúrt és Tordán altanodákat állitottak, és ezen altanodákat a főtanoda kiegészitő részeül kivánták tekinteni. Tordán és Keresztúrt nevelés és tanitás teljesen a főtanoda tanterve szerint kezeltetett és kezeltetik. A felsőbb osztályok bevégzésére tanulóinknak a főtanodába kell jőni. A tanulók innen lépnek ki az életbe, a lelkészek az egyházakba. Ez által a vallásközönség intelligentiája egységes neveltetést és oktatást nyer. Oly programm, melyet megbánni okunk nincs. Azon munkavágy, becsület és testvériességérzet és képzettség, melylyel főtanodánk ifjainkat kibocsátotta és bocsátja, arról kell hogy meggyőzön, mikép nevelési rendszerünken decentralizáló irányban változtatni nem kell, nem szabad.

Ha Keresztúrt VI-ik osztályt állitunk fel, Tordán is fel kell állitani s Kolozsvárt a VI-ik osztályt az algymnasiumhoz kell visszacsatol-

*) Azt hiszszük, a közügynek teszünk szolgálatot, midőn oda törekszünk, hogy folyóiratunkban egyházunkat és tanintézeteinket érdeklő fontosabb kérdések pro et contra kellően megvitattassanak, mielőtt azokban főtanácsi határozat hozatnék. — Szerk.

nunk. Kérdés, s épen a keresztúriak érdekében, hogy elégséges lesz-e két év a főtanodánkbani végzésre. Miután Keresztur kevéssé alkalmas az ifjak becsvágya kifejtésére, kérdéses, ha vajjon épen saját érdekökben nem az volna-e kivánatos, hogy a mostaninál is előbb jöjjenek be a főtanodába.

Tanodáink alapja akkor lett megvetve, midőn a Verbőczy populusa a honoratior és nemesség volt. A tordai és kereszturi iskola időnkig, inkább a mai népiskolákat helyettesitette. A reformatusok algymnasiumai idővel főgymnasiumokká nőtték ki magukat. Egy sereg főgymnasium, központ nélkül. Egy sereg főgymnasium, a nélkül, hogy kellő algymnasiumaik lennének, s a gymnasiumok egy része kellően bé lenne állitva. Megvallom, ha ezen irányt eddig nem követtük, most ez irányba lépni még kevésbé látom czélszerünek. Ez irány ma már még az illetőknél is aggodalmakat kelt. S ha azon tervezetet olvassuk, mit Molnár Aladár megbizatásból irt s melyet a convent legközelebbről Debreczenben magáévá tett, azon meggyőződésre kell jőnünk, hogy iskolaügyi programmunk helyes irányban halad, s hogy Molnár Aladárnak, ki tanügyi tekintély, reánk nézve is igaza van midőn azt mondja: „A testület, mely nyilvános tanintézeteket tart fenn, az ezekkel járó jogokat élvezi, és a jövendő nemzedék szellemi kiképzését kezébe veszi, az nagy kötelezettségeket és nagy felelősségeket vállal. . . . Nagyot vétnénk, ha autonomiánkat arra akarnók felhasználni, hogy szabad legyen olcsó és rosz iskolákat fentartani.“ S ez elvből kifolyólag azt mondja: „hogyha eddig extensiv gazdálkodtak, haladjanak ezután azon irányban, hogy számba véve erejöket, intézeteiket és tanfolyamaikat ahoz mérten reducalják.“

Ha talán e kérdésbe Keresztur és Udvarhely városok versenye is bejátszana, a fennebbiekben megnyugtatást kapunk arra nézt, hogy most, midőn nevelés- és oktatásügyünket a kor szinvonalára kivánjuk emelni, nem annyiban az osztályok szaporitása, mint a tanfolyamok és tanosztályok helyes bérendezése a kivánalom. Megnyugtatást ad arra nézve, hogy a midőn a kereszturi és tordai tanodák helyes bérendezése mellett, a sulypontot kolozsvári főtanodánk kifejtésére helyezzük, nem mivelünk egyebet, mint pénzerőnkhez képest, nevelés- és oktatásügyünknek azt a pontját fejtjük és támogatjuk, mely az eredményt biztositja. Nálunk a milyen az iskola, olyan az egyház. Ha tehát e tanodát melegebb tekintetek alá veszszük mint a többit, nem mivelünk egyebet, mint gondoskodunk, hogy a nevelés és oktatás, mi az altanodákban beindittatik, oly bétetőztetést nyerjen, mely e kor nagyra nőtt igényeinek megfelel. A Székelyföld igaz, hogy sok becses anyagot nyujt iskoláinknak, de az még sem jogosithatja fel, hogy az egyház jónak bizonyult programmját átmeneti érdekekért megváltoztassa. A székelység teszi az

unitarismus zömét; de nem szabad felednünk, hogy Kolozsvár intelligentiája s tapintatossága eredménye az, hogy egyházunk és tanodáink az idővel haladnak, erősödnek és állásukat becsülettel megtartják. A Székelységnek meg van a maga érdeme, de ha végig tekintünk azok névsorán, kiknek buzgóságából egyházunk és nevelésügyünk a kellő magaslaton áll, ugy fogjuk találni, hogy azok nagyobbjai, ha szintén a Székelyföldön születtek is, Kolozsvárt vagy vidékén éltek és élnek. S ha Kolozsvár vezetésével nem lettek volna megelégedve, ha a Székelyföld érdekeit nem látták volna kellően respectálva, most azon százezerek, melyek az egyház létalapját nyujtják, együtt nem volnának. E százezerek azonban még sem képeznek oly kimerithetetlen vagyont, hogy arra az egyház nehány tagja, valamely iskola barátai, csupa lelkesedésből, terheket inditványozzanak s vigyenek keresztül. Ha pénzerőnk engedné, nem be, hanem Budapest felé kellene nevelésügyünkkel terjeszkednünk.

Mennyire helyesek ezen indokok, eldöntése másokra tartozik. De annyit mégis meg kell jegyeznem, hogy a VI-ik osztály felállitása barátainak azon érve, mintha az által, hogy a székely fiuk Keresztúrt hosszasabban maradnak, a szülők támogatása kevésbé volna igénybe véve, mintha Kolozsvárra kijőnek, teljesen alaptalan. Főtanodánk jelentései számokban kimutatják, hogy a tanulhatás Kolozsvárt ma már sokkal könnyebb mint Keresztúrt.

A VI-ik osztály megszavazása helyett, a zsinat elvileg a Kereszturi tanárok egygyel szaporitását fogadta el. Már a vita alatt kérdésessé tettem, vajjon pénzügyi helyzetünk s nevelésügyi kivánalmaink nem utalnak inkább arra, hogy a tanár helyett azon tanárjelöltjeinket alkalmazzuk ide, kiket főtanodánk s az egyetem előkészit, de sem mi, sem az állam nem képes még elhelyezni. Mikor egy tanárt beállitunk, nemcsak az ő, hanem családja jövőjének gondjait is magunkra veszszük. Ha tanárjelöltekkel pótoljuk helyét, ezen gondoskodás megszűnik. S a mellett, hogy egy hitrokonunkat a várakozás éveiben elhelyezzük, neki gyakorlat szerzésre útat nyitunk, magunknak azt eredményeztük, hogy egy jól készült, lelkesedéstől buzgó fiatal erőt használtunk olcsón, mig lehetett. Főtanodánkban a papjelöltek száma maholnap oda szaporodik, hogy papság után évekig kell várakozniok. Londonban folyvást képeztetik egy fiatal, maholnap ezek ideiglenes elhelyezésére is gondolnunk kell. Miután megtörtént már, épen a mult évben, hogy Tordán a köztanitói állomást egy doctori czimmel felruházott tanárjelölttel tölthettük be: azt hiszem, hogy ifjaink érdekében cselekszünk, ha ezeket szintén azok sorába veszszük fel, kikről addig mig állandó elhelyezést nyernek, ily képen gondoskodunk. De ha szintén ezen tekintetek nem lennének

is irányadók, részemről kivánatosnak tartom, épen Keresztur elszigeteltségénél fogva, hogy ott minél több képzett s lelkesülő tanerő, habár ideiglenesen is, megforduljon.

Absolut becset e nézetnek se tulajdonitok. Megvallom, hogy a midőn iskoláinkra, azok valamelyikére gondolok, előttem egyházunk egyetemének érdeke a szempont. Mit a régibb idő titkon, az újabb idő nyiltan keres a szabadkőmives intézményben: a testvériességet, a szellemi és erkölcsi támogatást: egyházunkban kicsinységünk s neveltetésünk központositásánál fogva feltalálom. A régi idők, melyben a négy recepta religio illetékessége bizonyos útat nyitott, elmultak. Ma már az egyén erkölcsi és értelmi sulya minden. Ha egyházunk új nemzedékét arra akarjuk képesiteni, hogy az elődeinktől becsülettel birt tért megtartsák, akkor az oly particularis érdekeknek, a minők a legközelebbi zsinaton Keresztur érdekében mérlegbe vettettek, legalább ez idő szerint, háttérbe kell szorulniok. Mások az idők, mások az igények. Csekély pénzerőnket oda kell fektetnünk, hol az egyháznak, s mi ugyan annyit tesz, az egyház tagjainak legjobban gyümölcsözik. K—y. L.

IRODALMI ÉRTESITO.

„A m a g y a r k i r á l y s á g f ö l d r a j z a“ a czime azon könyvnek, melyet közelebbről Kiss Sándor kolozsvári polgáriskolai rendes tanár adott ki, s a mely szerkezetére, előadási módjára nézve lényegesen különbözik az eddigi földrajzi könyvektől, a mit lehetetlen a munka előnyének el nem ismernünk.

Szerző azt mondja hogy ipariskolák s a népiskola felsőbb osztályai számára szól könyve; azonban nem lehet szoros értelemben tankönyvnek neveznünk, inkább olvasókönyv, még pedig nagyon tanulságos és tanitó; az olvasáshoz szükséges magyarázatokat részben maga a szerző megadja hol jegyzetekben, hol a szövegbe vezetett apróbb nyomtatásokban; részben a tanitóra bizza, kinek utasitásul az egyes fejezetek után ismétlő kérdések vannak adva.

Nem tudjuk eléggé helyeselni szerzőnek azon bevallott és kivitt elvét, mely szerint a földrajzi oktatás alapjául, lényeges részéül hazánknak a természet által teremtett viszonyait vette fel s azt tárgyalja. Az oro- meg hydrographia a rokon „Bányászat“ fejezettel a 84 lapból 66-ot foglal el; legkevésbbé van méltatva benne az ugynevezett politikai földirat, mely összesen 5 lapon van előadva; a mi természetesen csak prospectus.

A könyvben az eléadási mód és nyelv szabatos, folyékony, a mi iskolai könyvben kiváló kellék; részünkről mégis azt hiszszük hogy a könyv közönségéhez mérten mind a modor, mind a tartalom kissé magas és igen tudós; az ily beszéd például „a háromszéki havasok Er-

dély délkeleti sarkát ágazzák be" a népiskolák s az olyan ipariskoláknak, a milyenek Kolozsvárt vannak, növendékei füleiben és szájokban epigrammatikus dolgok lehetnek; továbbá a hegyek magasságának lábakbani mérése oly ismeretek birását teszi szükségessé, melyekkel az irt tanintézetek növendékei nem rendelkezhetnek.

Minden esetre az oktatás és iskolák barátai köszönettel tartoznak Kiss Sándornak ez ajándékért, melyből hazánkat nemcsak az iskolás növendékekkel lehet igen jól megismertetni, hanem mint olvasmányból kevesebb tudományos kulturával biró népünk magára is megismerheti; különösen miután az eddigi földrajzi tanitás mellett, azokat a szükséges dolgokat, a mik e könyvecskébe igen jól elé vannak adva, éppen nem tanulta.

Hagyatékom fiaimnak czimű mű kerül ki a napokban sajtó alól. Irta Vertán Endre volt országgyülési képviselő (mh. 1879.) A mint az előfizetési felhivás mondja „e mű az életbölcseség, az erkölcs magasztos elveit foglalja magában, vonzó alakban eléadva; lélekből meritve, hogy lélekhez hasson". „Vertán azon ritka egyének sorába tartozik, kik az ember tiszta erkölcse, nemes erényei és helyes cselekedetei fölött sokat gondolkodtak. Könyve elmélkedésre indit, vigasztal, fölemel, erősit, határozottá tesz s a bölcseség igéivel boldogitó hatást gyakorol lelkünkre". A családok, az érett ifjuság, az iskolai és népkönyvtáraknak a közölt mutatvány után melegen ajánljuk e munkát. Ára fűzve 1 frt., diszpéld. 2 frt. Gyüjtőknek 10 péld. után 1 példány. A mű megjelenik Aradon Györgyössi Rudolf, az „Általános tanügyi közlöny" szerkesztője és Millig József kiadásában. A tiszta jövedelem az Aradon felállitandó Szeretetházra fordittatik.

Magyar Prot. egyh. és isk. Figyelő — decz. száma megjelent a következő érdekes tartalommal: I. A ker. vallás és bölcsészet. Dr. Heiszler József. II. Az emberiség ősvallása Láng Adolf. III. Dicséret. Medgyes Lajos. IV. Énekszerzők életrajza. Kálmán Farkas. V. Úti emlékek. Láng Adolf. VI. Külföldi tapasztalatok. Fáncsik János. Történeti adatok. Külföld, könyv és lapszemle. Aranykönyv. Előfizetési felhivás a következő évfolyamra: félévre, folytatás feltétele alatt 2 frt. egész évre 4. frt. mely összegek Czelder Márton kiadó szerkesztőhez küldendők (Felsőbánya. Szatmármegye.)

KÜLÖNFÉLÉK.

A magyar protestans egyh. történelem megirása érdekében örvendetes mozgalom indittatott meg a prot. egylet által, mely egyik központi választmányi ülésében elhatározta, hogy közelebbről munkássága minden erejét a magyar prot. egyh. tört. irodalom terére fogja forditni. A czélt eszközlendő Lónyai Menyhért gróf elnöklete alatt egy öt tagu bizottságot küldött ki: Fördős L., Szilágyi S., Molnár A. és Kovács Albert személyében, mely mult hó 9 én tartott ülésében, tekintve, hogy az emlitett téren eddig alig történt valami figyelemre méltó, az egész magyar prot. egyh. történetet felölelő alkotás, és hogy a munka egyes ember erejét felülmúlja, abban állapodott meg: hogy egyes monographiák

megirására szólitja fel a prot. vallású történészeket; és a követendő terv megállapitására egy szélesebb körü enquette-t hiv össze. Ez enquette nov. 24-én Lónyai M. gróf elnöklete alatt a prot. egylet felhivását örömmel fogadta és egyes tagjai szivesen jelentették ki készségüket monographiák irására. Azonban az értekezlet e mellett elfogadta Révész Imre nyomtatásban beküldött javaslatában foglalt következő inditványt: 1. Állittassék egy teljesen önálló magyar protestans egyh. történelmi társulat. 2. Készittessék egy elméleti s gyakorlati bevezető s útmutató, főleg a kezdő történelmi munkások számára. 3. Kezdessék meg a tüzetes munka az egyh. kerületek jegyzőkönyveiből s más forrásokból regesták készitésével. Ez inditvány kivitelére Révész Imre, Haan Lajos, Fabritius, Kovács Ödön, Jakab Elek, Lugossy József, Szilágyi István és Szilágyi Sándor urakból egy bizottság neveztetett ki s igy rövid időn a Magyar prot. egyh. tört. irod. társaság megalakultát lesz szerencsénk üdvözölni.

Az erd. ev. ref. egyházkerület ez évi rendes közgyülése f. év november első napjaiban tartatott meg. E cyclust nem kiemelkedő fontosságu mozzanatok, de higgadt tárgyalásmód, s a szőnyegen forgó ügyek gyors lebonyolitása jellemzék. Kiemeljük az egyházmegyék új csoportositása tekintetében megindult üdvös actiot, mely immár megvalósulása küszöbén áll. Administrationalis tekintetek e reformot rég kivánatossá tevék. A Molnár Aladárféle tanügyi tervjavaslat kevés változtatással lön elfogadva, s igy a köznevelés ügyében nevezetes lendület várható. Revideálták a hivatalos esküformát is, s kilátásba helyezték egy általános tűzkárbiztositási szabályzat kidolgozását, szakvélemények meghallgatása alapján. A kamrai javadalmak folyósitása ügyében tett lépések zárt ülésben vétettek tudómásul. Általában constatálható, hogy a szenvedélyes kitörések háttérbe szoritásaival mind nagyobb mérséklet kezd tért nyerni. Különben a jövő évi közgyülés helyéül Sepsi-Szentgyörgy tüzetett ki.

A protestans missio. A „Journal des missions“ szerint ezen század elején a protestansoknak csak két missioi társulatuk volt, 170 missionariussal. Ezen társulatok 1,250,000 frank évi kiadással 70 iskolát tartottak fenn és a pogányok közül megtéritettek számát 50,000-re becsülték. Ma 70 protestans missioi társulat müködik, a melyek 2500 missionariust és 23,000 benszülött vallástanitót foglalkoztatnak; évenként 30 millió frtot költenek 12,000 iskolát tartanak és a megtéritettek számát 2 millióra teszik.

A protestantismus a két nagy katholikus országban, u. m. Franczia és Olaszhonban nagy hóditásokat kezd tenni. Ugyanis az újabbi tudósitások szerint Páris különböző részében 24 prot. missio alakult; némely faluk pedig egészen protestánsok. Olaszhonban szintén számos katholikus egyház lett protestánssá.

Az első protestans templom Tirolban f. év nov. 2-án nyittatott meg Insbruckban.

Ritka keresztelő. Tudva van, hogy a quäkerek a többi sacramentum mellett a keresztséget sem gyakorolják. Közelebbről egy quäkernő Miss Mary Travis Yorkshireben megkeresztelkedett. E ke-

resztelő annyival ritkább, mert a Miss 100-ik évét töltötte be kevéssel a keresztelkedés után.

Kossuth Lajos nagy hazánkfiának, a „Christian Life“ octoberi száma a következő jellemző mondását közölte: Kossuth valóban helyesen mondja, hogy „kereszténység van, de még nincs keresztény nemzet“.

Egy olasz bölcsész és államférfi az unitarismusról. Bracciforti, milanoi tanár a Christian Life szerkesztőjének (nov. 15.—79.) ezeket irja:

„Signor Revenzio Mamiani, ki ma Olaszország legnagyobb bölcsésze, s nem régen közoktatási minister, ép most adott közre egy könyvet Milanoban a „Jövő vallása“ czim alatt, melyben magát unitáriusnak declarálja. Az unitárius hitvallásról beszélve könyve VI-ik fejezetében a 485. lapon azt mondja, hogy ez az a tan, melyet könyvében lényegében védelmez“

Kelemen Benöről a Londonban megjelenő „Christian Life“ czimü lap folyó évi novemberi egyik számában egy külön czikket közöl, melyben az angol közönséggel nehány jellemző vonásban ismerteti a szucsági „derék unitárius öreg úri embert, a minden unitárius ügy áldozó barátját“.

Collyer Róbert chicagói unitárius lelkész és az egyesült államok első rendü egyházi szónoka Nev-Yorkba hivatott meg s sept. 27-én köszöntött be új állomására a Messiásról nevezett templomban. ... Az egyesült államok összes unitáriusai valamint chicagói régebbi hallgatói örömmel fogadják e változást, mert itt nagyobb tér nyilt a nagy szónoknak.

Gyászhirek: 1.) Dr. Berde Áron, az unitárius vallásközönség egyik főgondnoka, egyetemi tanár, magyar akad. tag, és neje Szarvadi Károlina, f. évi dec. 1-én elvesztették forrón szeretett fiokot Berde Jenőt 27 éves korában. Már több év óta szenvedett tüdőgümő kórban a derék ifju. Halála a szülői sziveket erősen megrázta. Egy szép tehetségü nemes ifju lélek hunyt el benne, ki előnyös tulajdonaival példás szorgalmat egyesitett. A gymnasiumi tanfolyamot végezve 3 éven át a helyb. egyetemen tanult tanári pályára készülvén. Az utóbbi pár év alatt a sorvasztó betegség egészen elvonta tanulmányaitól, a melyből sem a szülői szeretet odaadó gyöngéd ápolása, sem a tudomány erőfeszitése nem tudá felgyógyitni. Ravatalánál főt. Ferencz J. püspök úr mondott megható imát. Szivünk szerint osztozunk a fájdalomsujtott szülők, az egyetlen testvér Béla, kolozsmegyei főispáni titkár, a nagyanya özv. Balogh Juliánna, Székely János, kir. főmérnök, neje Szarvady Zsuzsánna, s gyermekeik: Gyula, keresk. min. fogalmazó és Ilona, Berde Mózes egyh. tanácsos és gondnok, Szarvady Károly és Márkos Ferencz radnóthi gazdatiszt és neje bánatában. Béke poraira!

2.) Barabás Sándor egyházi tanácsos és felső-fejérköri felügyelő gondnokot érzékeny csapás érte kedves neje Fodor Rozália halálával. Temetése nov. 20-án ment végbe Bölönben nagy részvét mellett. Szeretetre méltó kedves nő volt. T. hitrokonunknak és egyetlen fiának Sándornak és a többi roknoknak, a veszteség fölötti fájdalmukban az ég vigasztalását kérjük. Nyugodjék csöndesen!

In memoriam. *)

Jó föld-anya, vedd vissza gyermeked,
Öleld szeretve karjaid közé.
Bűn s szenvedés többé már nem övé,
Mely búval tölt be hosszu életet.
Örök békére tisztán szállt alá.
Hisz zsenge éltét minden perczenet,
Ártatlan játék s könyv közt osztva meg,
Imádat képévé magasztalá.
Ah hányan bútól, gondtól törve át
Irigylik kedves gyermek sorsodat,
Látni a fényes hajnal mint hasad,
S nem érzeni dél s est hevét, fagyát,
Tudván az aggkor mit hoz majd reánk,
Emléked könnyel miért is áztatnánk?

T. olvasóinknak és munkatársainknak nem tehetjük, hogy legmelegebb köszönetet ne mondjunk ez évi utolsó füzetünk szétküldésekor azon pártfogásért, melyben folyóiratunkat a lefolyt esztendőben részeltetni szivesek voltak. És a midőn most mindnyájuknak örömteljes boldog új évet kivánunk, egyszersmind tisztelettel kérjük, hogy pártfogásukkal továbbra is megajándékozni s azon ügyben, mely nemcsak a mi ügyünk hanem mindnyájunknak ügye, a jövőben is velünk lenni sziveskedjenek.

T. paptársainkat és más barátainkat rendkivül olcsó folyóiratunknak minél szélesebb körben terjesztésére szeretettel felkérjük.

ARANY-KÖNYV.

A székely-kereszturi unitár. ekklézsia, kicsiny templomát, egy s más okok mellett, főképen Dávid Ferencz első unitár. püspök halálának háromszázados évfordulati emlékünnepélye itt tartása alkalmából, megnagyobbitni szándékozván, nemes szándékában, a következő kegyes adományokkal támogattatott:

a.) Mlgs. és főtiszt. Ferencz József unitár püspök és kir. tanácsos meleghangu felhivására és közvetitése mellett adakoztak: Sepsi-Miklósvárkörből 35 frt 60 kr. Abrudbányáról 11 frt. Verespatakról 5 frt. 89 kr. Udvarhelykörből 40 frt. Kolosvári ekklézsia 10 frt. Ugyancsak a püspök úr közetitése által küldetett 151 frt.

253 frt. 49 kr.

b.) Mlts. és főtiszt. Ferencz József püspök úr felhivására küldöttek, Ravai ekkla 5 frt Gagyi ekkla 1 frt 16 kr. Firtos-Váralyai ekkla 1 frt. 80 kr. Pipei ekkla 1 frt. 20 kr Enlaki ekkla 2 frt. H. Keményfalvi ekkla 14 és ½ véka mész értéke 4 frt. 35 kr. Martonosból: Pálfi Sándor 1 frt. Vitális Mihály lelkész 50 kr. Máté József tanitó 25 kr. Gáspár József gondnok 20 kr. Gáspár Zsigmond 20 kr. Házanként gyüjtött gabonából 80 kr. Maroskörből: özv. Tolnai Jánosné Szentiványi Zsuzsa 4 frt. Nyárád-Gálfalvi ekkla 1 frt 16 kr. Káli ekkla 2 frt.

25 frt. 62 kr.

*) E megkapó elegikus hangú költeményt Fretwell János kedves barátunk irta szeretett fiának, Frigyesnek halálára, a ki sz. 1864. mh. 1879.

c.) László József és Sófalvi Lajos gyüjtőivén: Sz.-Keresztur városban és Timafalván adakoztak: Sófalvi Lajos 5 frt. Biró Sándor 20 kr. Ifj. Szász Miklós 15 kr. Jäger József 10 kr. Horváth Rebi 5 kr. Szabó István 30 kr. Özv. Duka Jánosné 1 frt. Lengyel Sámuelné 50 kr. Horváth Danielné 20 kr Lakatos Sándor 25 kr. Kábdebó István 30 kr Kábdebó Antal 40 kr. Szentkovits Miklós 50 kr. Macskási József 20 kr Jánosi Sándor 20 kr. Szél Géza 1 frt. Sándor József 20 kr. Lengyel Lajos 50 kr. Kálmán Elek 1 frt Székely Ferenczné 20 kr. Wolf József 20 kr. Neubecker Frigyes 50 kr. Vitályos testvérek 1 frt. Nagy S. Miklós 50 kr. Macskási Tódor 20 kr. Lengyel József 1 frt. Szalontai Albert 50 kr. Nagy S. Lajos 50 kr. Bálint Ferencz 20 kr. Fodor P. János 50 kr. Rácz Sándor 10 kr. Szabó Károly 30 kr. Fazakas Saul 20 kr. Fazakas József 10 kr. id. Nagy Sándor 1 frt Tóth János 1 frt. Ördög Péter 10 kr. Horváth Károly 30 kr Lázár Márton 20 kr. Nagy S Elek 20 kr. Buksa Sándor 1 frt. Ifj. Szalontai István 20 kr. Kövendi Károly 30 kr és 3 asztalos napszám Becsák János 50 kr. Horváth L. János 20 kr Ilyés Mihály 50 kr. Kovács Fcrenczné 20 kr. Kovács Dénes 40 kr. Kupánként gyült 2½ véka törökbuza 2 frt.

26 frt 15 kr.

d.) Katona Sándor, Patakfalvi András és Barabás Lajos gyüjtőivén Kereszturfalván: Patakfalvi András 5 frt Az ekkla tagoknak egy kaláka megváltásába 10 frt. Kupánként gyült 9 véka törökbuzából 5 frt. 40 kr. Orbok Sándor 50 kr 228 napszám és az összes fövény-szükséglet.

20 frt 90 kr.

e.] A kereszturi egyházközségek a zsinat rendezésére begyült pénzből 100 frt — — — — — 100 frt. — kr.

f.) A zsinati bizottság a zsinati bál jövedelméből 35 frt — kr.

A gyüjtés összes eredménye — — 461 frt. 16 kr. és 228 napszám.

Midőn e szép eredményért, a kicsiny de fontos helyen álló ekklézsiánk templomaért hozott nagylelkü adatokért a nemeslelkü adakozók irányában hálás elismerésünket fejezzük ki, egyszersmind kedves kötelességünknek ismerjük köszünetünket kifejezni, mltgs. és főtiszt. Ferencz József püspök úr iránt e szép eredményt eszközlő lelkes felhivásáért, és tek. Kozma Ferencz felügyelő gondnok úr iránt, ki mint az épitkező bizottság elnöke az épitkezésnek éltető lelke volt.

A sz. kereszturi unitár. ekklézsia határozatából

Barabás Lajos,
a sz. kereszturi unitár. ekkla lelkésze.

László Jóssef,
az ekklézsia pénztárnoka.

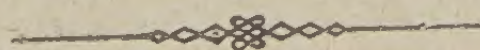
A sz. kereszturi unitár. ekkla temploma szószéke számára Zsakó János egyh. tanácsos és nemeslelkü neje Ekárt Sára egy 875-beli kiadású, lilaszin bársonyba kötött, vastag ezüst csattal, ezüst szögletekkel és kettős tokkal ellátott, értékes és díszes bibliát ajándékoztak. Első tábláján következő aranyos felirás olvasható: A sz. kereszturi unitárius szent ekklézsiának, a Dávid Ferencz háromszázados emlékünnepélye alkalmából, ajándékozták Zsakó János kir. postamester Toroczkón és neje Ekárt Sára 1879.

Továbbá ekklánk népiskolája könyvtára számára Raffaj Károly egyh tanacsos és ekklánk buzgó tagja, Petőfi S. összes költeményeit, díszkötésben és 10 drb. népirodalmi füzetet ajándékozott.

E dicséretre nem szoruló nemes tetteikért fogadják ekklézsiánk hálás köszönetét.

Sz. Keresztur, nov. 24. 1879.

Barabás Lajos, lelkész. Katona Sándor, jegyző.

Előfizetési felhivás

A

„KERESZTÉNY MAGVETŐ"

XV. ÉVFOLYAMÁRA.

Egy év ismét lejárt. Teljes erőnkből igyekeztünk a t. olvasó közönség igényeinek változatos és tartalmas czikkek közlése által megfelelni. Folyóiratunk hasábjain oly férfiak neveivel találkozott az olvasó ez év folytán is, kik hazánk első rangu irói közt foglalnak helyet. A jövőre is több kitünő iró igéretét birjuk vállalatunk szellemi támogatására nézve, melyet a legkisebb anyagi haszon nélkül is fentartani erkölcsi kötelességünknek érezünk. Részünkről mindentel fogunk követni, hogy a szabadelvü protestans vallási iránynak e közlönye a nagyérdemű közönség szives pártfogását továbbra is kiérdemelje, a mit tisztelettel kérünk is.

Folyóiratunknak előfizetési ára, hogy minél többen megszerezhessék, marad:

Egész évre: 2 frt. Pártolódíj: 4 frt. o. é.

mely összeget, valamint az előfizetési illetéket is, a szerkesztők egyikéhez (Kovács János, tivoliutcza 9. sz.) a lehetőleg január végeig beküldeni kérünk.

Gyüjtőknek 8 előfizető után tiszteletpéldánynyal szolgálunk.

Kolozsvártt, 1879. decz. 15.

Péterfi Dénes és Kovács János,
kiadó-szerkesztők.